

According To The Jurists Tafwid In Judgement

Sabri Erturhan^{1,a,*}

¹ Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Sivas/Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 16/07/2024

Accepted: 15/11/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

Tafwid is an intricate issue based on the principle of "ruling from the first without resorting to *ijtihad*". The source of *ahkamu'shar'ia* is either revelation or *ijtihad* informed by revelation. In *tafwid*, however, the ruling is not based on any revelation or *ijtihad*, but rather from the authority previously delegated by Allah. In *tafwid*, there is an initial and *ex officio* ruling. The possibility of such authorization was a subject of debate among jurists, resulting in two main perspectives: acceptance and rejection. It is evident that the theological debates surrounding *husn-qubh* played an important role in this dispute. The jurists who accepted *tafwid*, there was a further division between those who considered it intellectually permissible and those who deemed it both intellectually and practically possible. The jurists who accepted it also disagreed in detail; some of them permitted *tafwid* for the Prophet, the *mujtahid/alim*, and even the commons, while others ruled that it was permissible only for the Prophet, and some ruled that it was permissible for both the Prophet and the *mujtahids*. The majority of *Mutazilite* jurists, however, did not consider it possible, either intellectually or *de facto*. Notably, the *Mu'tazilite* scholar *al-Muways b. Imran* stands out among those jurists who permitted *tafwid* both intellectually and *de facto*, extending its application to prophets and scholars. Although *Imam al-Shafi'i* and the *Shafi'i* jurists were also included in the same group, no clear information has been provided, especially regarding the opinion of *Imam al-Shafi'i*. The jurists who accepted its realization both intellectually and *de facto* tried to justify their views with rational and semantic evidences. The jurists who permitted *tafwid* also accepted *tafwid* as one of the sources of *shar'i* ruling. Conversely, jurists who rejected *tafwid*—predominantly scholars of the *fuqaha* and the *Hanafi* tradition—emphasized that the sources of *shar'i* rulings are limited to revelation and *ijtihad*. They argued that no other source of legislation exists, even for prophets, supporting their claims with both rational and scriptural evidence. Among the *Shi'a* jurists, there are those who reject *tafwid* fundamentally, and there are also scholars who have similar approaches to *Sunni* jurists in terms of acceptance and rejection. There is also an understanding called "*takwini tafwid*" among some extreme *Shi'a* factions. According to this understanding, matters such as the creation of the universe, its administration, killing, resurrection, provision, and punishment and reward in the hereafter have been entrusted by Allah to The Prophet (PBUH), Prophet Ali, and the imams. However, this understanding was strongly rejected by the moderate *Shi'a* scholars, who ruled that those who advocated it were heretics. It appears that some jurists confuse *ijtihad* with *tafwid*, or at least regard *tafwid* as falling within the scope of *ijtihad*. However, one of the fundamental features of *tafwid* is that it involves issuing rulings without recourse to *ijtihad*. Therefore, this interpretation seems inaccurate.

Keywords: Islamic Law, Fiqh Methodology, Revelation, Ijtihad, Tafwid, Husn-Qubh.

Usulcülere Göre Hükümde Tefvîz

Süreç

Geliş: 16/07/2024

Kabul: 15/11/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Tefvîz meselesi ictihada başvurmaksızın ilkten hüküm koyma esasına dayanan girift bir meseledir. Şer'î ahkâmın kaynağı ya vahiy veya vahyin ışığında ictihaddır. Tefvîzde ise hüküm herhangi bir vahiy veya ictihada dayanmayıp, Allah tarafından daha önce verilen yetkiye dayanmaktadır. Tefvîzde ilkten ve re'sen bir hüküm koyma söz konusudur. Usulcüler arasında böyle bir yetkinin imkanı tartışılmış, mesele etrafında kabul ve red şeklinde temel iki görüş ortaya çıkmıştır. Bu ihtilafın temelinde hüsun ve kubuh etrafındaki kelimâ tartışmaların önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Tefvîzi kabul eden usulcüler kendi içerisinde aklen cevaz verenler; hem aklen hem de fiilen mümkün görenler şeklinde ayrılmışlardır. Kabul eden usulcüler detayda da ihtilaf etmişler kimi usulcüler tefvîze peygamber, müctehid/âlim ve hatta âmmî bakımından cevaz verirken, kimisi sadece peygamber bakımından, kimisi hem peygamber hem de müctehidler bakımından cevazına hükmetmişlerdir. Çoğunluğu Mu'tezile mensubu olan usulcüler ise ne aklen ne de fiilen gerçekleşmesini mümkün görmemişlerdir. Hem aklen hem de fiilen cevaz veren ve tefvîzi peygamber ve âlimlere teşmil eden usulcüler arasında Mu'tezilî âlim Müveys b. İmrân'ın adının ön plana çıktığı görülmektedir. İmam Şâfiî ve Şâfiî usulcüler de aynı grup içerisinde yer almış olmakla birlikte özellikle İmam Şâfiî'nin görüşü noktasında net bilgiler sunulamamıştır. Hem aklen hem de fiilen gerçekleştiğini kabul eden usulcüler görüşlerini aklî ve sem'î delillerle temellendirmeye çalışmışlardır Tefvîze cevaz veren usulcüler ayrıca tefvîzi şer'î hükmün kaynaklarından biri olarak kabul etmişlerdir. Tefvîze cevaz vermeyen ve çoğunluğunu fukahâ/Hanefî metoduna mensup alimlerin oluşturduğu usulcüler ise şer'î hüküm kaynaklarının vahiy ve ictihad olduğuna vurgu yaparak peygamber de olsa bunların dışında başka bir teşrî' kaynağı bulunamayacağını iddia etmişler, onlar da iddiaların aklî ve naklî delillerle gerekçelendirmeye çalışmışlardır. Şîî usulcüler arasında tefvîzi temelden reddedenler olduğu gibi kabul ve red şeklinde sünnî usulcülerle benzer yaklaşımlar sergileyen alimler de bulunmaktadır. Bazı aşırı Şîa fırkaları arasında *tekvîni tefvîz* denen bir anlayış da bulunmaktadır. Bu anlayışa göre âlemin yaratılması, idare edilmesi, öldürme, diriltme, rızık verme, âhirette ceza ve mükâfat verme gibi hususlar Allah tarafından Hz. Peygamber, Hz. Ali ve imamlara havale edilmiştir. Fakat bu anlayış mutedil Şîa alimleri tarafından şiddetle reddedilerek bunu savunanların küfrüne hükmedilmiştir. Kimi usulcülerin ictihadla tefvîzi birbirine karıştırdıkları veya en azından tefvîzi de ictihad kapsamında gördükleri anlaşılmaktadır. Oysaki tefvîzin en temel özelliklerinden biri ictihada başvurmadan hüküm vermektir. Dolayısıyla böyle bir yaklaşım isabetli gözükmemektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Fıkıh Usûlü, Vahiy, İctihad, Tefvîz, Hüsun-Kübu.

serturhan@cumhuriyet.edu.tr

0000-0002-0027-8585

Citation / Atf: Erturhan, Sabri. "Usulcülere Göre Hükümde Tefvîz". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/2 (Aralık 2024), 746-772. <https://doi.org/10.18505/cuid.1516774>

Giriş

Mutlak anlamda hüküm koyma yetkisi münhasıran Hz. Allah'a mahsustur. Dolayısıyla yegâne Şâri' (kanun koyucu) Hak Teâlâ'dır.¹ Bununla birlikte Hz. Peygamber de Allah'ın izin verdiği çerçevede mecâzî anlamda şâri'dir.² Bu cümleden olarak bir hadislerinde Hz. Peygamber, "Bana Kitap'la birlikte onun bir benzeri daha verildi."³ buyurmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in teşrî yetkisinin sınırları etrafında oldukça tartışma yapılmıştır. Kimi usulcüler Hz. Peygamber'in her tasarrufunun vahye dayandığını ve dolayısıyla onun ictehadlarının da vahiy kapsamında olduğunu ileri sürmüşler, kimi usulcüler Hz. Peygamber'in ictehadına ve tefvîzine cevaz verirken, kimi usulcüler tefvîz bir yana onun ictehadına dahi cevaz vermemişlerdir.⁴ Aklın hüküm koyma yetkisi konusunda usulcüler arasında farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.⁵

Araştırma konusu yaptığımız *tefvîz meselesi teşrî* yetkisi kapsamına giren bir meseledir. Konu etrafında yapılan tartışmalardan meselenin hüsun kubuh⁶, mefsdet-maslahat anlayışından

¹ (إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَنْقُصُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاعِلِينَ) el- En'âm 6/57. Ayrıca bk. Yûsuf 12/40; et-Tîn 95/8.

² bk. el-A'râf 7/157; et-Tevbe 9/29; (والوجه الثالث: ما سن رسول الله فيما ليس فيه نص كتاب) Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938), 92 vd.; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, thk. Ebû Hafs Sâmî b. el-Arabî el-Eserî (Riyad: Dâru'l-Fadîle, 2000), 1/187-189; Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî, *el-Medhal ilâ ilmi usûli'l-fikh* (Dımaşk: Matbaatü Câmîati Dımaşk, 1959), 60-61, 251-257; Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fikh Dersleri* (İstanbul: Meral Yayınları, ts.), 77-78; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhıyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 1/215-216; Ahmet Akgündüz, "Hâkim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/182-183; Murat Şimşek, *Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 212-226.

³ (لا إني أوتيت القرآنَ ومثله معه) Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Sünnet", 6; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 28/410.

⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, nşr. İbrahim Muhammed Ramadân (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1994), 2/525 vd.; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî 'ilmi'l-usûl* (Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühû, 1351), 525-528; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 3/294 vd.; Muhammed Emîn b. Mahmûd Emîr Pâdişâh, *Teyşîru't-Tahrîr* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/183 vd.; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 2/1045-1049; Nâdiye Şerîf el-Ömerî, *İctihâdü'r-Rasûl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 35 vd.; Devâlîbî, *el-Medhal*, 126-201; H. Yunus Apaydın, "İctihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/432; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2022), 314-316; Şimşek, *İctihad*, 117 vd.; Bilal Esen, *Hanefî Usûlcülerinde İctihad Teorisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 186-191.

⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/134-156; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/111-121; Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*, nşr. Muhammed el-Mu'tasım billâh el-Bağdâdî (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1997), 1/389-392, 4/379-391; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fikh* (Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1992), 1/134-163; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 172 vd.

⁶ bk. Büyük Ali Haydar Efendi, *Usûl-i Fikh Dersleri*, 77-92; Bilmen, *Istilâhât*, 1/54 vd.; Devâlîbî, *el-Medhal*, 153-156; Duvayhî, *Ârâü'l-Mu'tezileti'l-usûliyye*, 164-207; İlyas Çelebi, "Hüsun ve Kubuh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/59-63.

kaynaklandığı görülmektedir.⁷ Bir başka ifadeyle konuya dair ihtilaflarda bir peygamber veya müctehidin yani aklın ilkten şer'î bir hüküm koyup koymayacağına dair kalamî tartışmaların⁸ etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁹

Tefvîz sözlükte bir işi başkasına havale etmek, o konuda yetkili kılmak anlamına gelir.¹⁰ Fıkıh usûlü terminolojisinde ise *tefviz*, icthad faaliyetinde bulunmaksızın doğrudan görüş beyan etme esasına dayanan ve ağırlıklı olarak mütekellim usulcülere tarafından benimsenen şer'î bir hüküm koyma yetkisidir.¹¹ Kimi kaynaklarda bu ıstılah *ta'rîz meselesi* (مَسْأَلَةُ التَّعْرِيزِ) şeklinde yer almaktadır.¹² *Tefvîzü'l-hükm* meselesine, genelde icthad konuları kapsamında yer verilmiş,¹³ bu meselenin icthadda hata ve isabet meselesinin alt konularından biri olduğu ifade edilmiştir.¹⁴

Kaynaklarda Peygamber veya müctehide/âlime “İctihad yapmaksızın dilediğin şekilde hüküm ver, o verdiği hüküm doğrudur. (احكم بما شئت بلا اجتهاد فإنه صواب)”¹⁵ veya “İctihada dayanmaksızın dilediğin şekilde hükmet, bu hüküm doğrudur. Yani bu hüküm beni kullarım hakkındaki hükmümdür (أي فهو حكمي في عبادي)”,¹⁶ “Hükmet, çünkü sen sadece doğru hüküm verirsin (احكم فانك لا تحكم الا بالصواب)”¹⁷ veya “Dilediğin şekilde hükmet o, doğru bir hükümdür (احكم بما شئت فهو صواب)”¹⁸ şeklinde formüle edilmiştir.

⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkîllânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd fî usûli'l-fikh* (eksik kısım), thk. Muhammed Abdürrezzâk b. Ahmed ed-Ruveş (Kuveyt: el-Va'yu'l-İslâmî, 2015), 22-25; Basrî, *el-Mu'temed*, 2/889 vd.; Ayrıca bk. Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253 (Abdürrezzâk el-Affî'nin (öl. 1994) dipnot açıklaması).

⁸ Hikmet Şavluk, “İslam Hukuk Düşüncesinde Aklîlik Şer'îlik Ayrımının Somut Örneği: Şer'î Bildirim Öncesi Eylemlerin Hükmü”, *Theosophia* 3 (2021), 91-122; a. mlf, *Fıkıh Kalam İlişkisi Bağlamında İbâha Kavramının Analizi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 17-22, 105-134.

⁹ krş. Esen, *İctihad Teorisi*, 311.

¹⁰ (فوض: فَوْضٌ إِلَيْهِ الْأَمْرُ: صَيَّرَهُ إِلَيْهِ وَجَعَلَهُ الْحَاكِمَ فِيهِ) Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru Sâdır, 1414), “fvd”, 7/210.

¹¹ bk. Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *el-Mahsûl fî usûli'l-fikh*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 6/137 vd.; Ebü'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Afîfî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/253; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *Refu'l-hâcib 'an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1999), 4/567; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mûsâ er-Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl fî şerhi Muhtasari'l-Müntehâ's-sûl*, thk. Yûsuf el-Ahdar el-Kayyim (Dübey: Dâru'l-Buhûs, 2002), 4/276; Muhammed Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Vecîz fî usûli'l-fikhi'l-İslâmî* (Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-Hayr, 2006), 2/350; Şimşek, *İctihad*, 129-130, 143-144, 176, 181, 186; Esen, *İctihad Teorisi*, 311-312.

¹² İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236.

¹³ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille fî'l-usûl*, thk. Abdullah b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1998), 5/91.

¹⁴ (هذه المسألة فرع لمسألة التصويب والخطأ في الاجتهاد) Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/350.

¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 544; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236; Ebü'l-Ayyâş Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî Bahrülülûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmât şerhu Müsellemü's-sübût (el-Müstasfâ ile birlikte)* (Beirut: Dâru'l-Erkam, 1994), 2/638 vd.

¹⁶ Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Îcî, *Şerhu Muhtasari'l-müntehâ*, thk. Fâdî Nasîf - Târik Yahyâ (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 385; Zerkeşî. *el-Bahru'l-muhîd*, 6/48

¹⁷ Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille*, 5/91; Râzî, *el-Mahsûl*, 6/137 vd.; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253; Sübkî, *Refu'l-hâcib*, 4/567; Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl*, 4/276.

¹⁸ Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed el-Fütûhî, *Şerhu'l-kevkebi'l-münîr*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî - Nezîh Hammâd (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1993), 4/519 vd.

Zerkeşî'nin (öl. 794/1392) İbn Dakîki'l-İd'den (öl. 702/1302) nakline göre bu meseledeki tartışmanın odağında *delillere nazar (istidlâl/ictihad) etmeksizin salt re'yle hükmetme* anlayışı bulunmaktadır.¹⁹

Tefvîzin münhasıran Hz. Peygamber'e has olduğunu kabul edenler yanında, mutlak müctehid, müctehid âlim hatta âmmîye dahi teşmil eden görüşler bulunmaktadır. Bu yetkinin peygamberlere vahiy, müctehidlere ise ilham yoluyla verildiğine dair yaklaşımlar bulunmaktadır. Tartışma daha çok müctehid âlim hakkındaki tefvîz etrafında cereyan etmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu ile²⁰ Hanefî usulcülerini²¹ ile Kelvezânî (öl. 510/1116) gibi kimi Hanbelî usulcüler tefvîze cevaz vermezler.²² Mu'tezile alimi Müveys b. İmrân (Yunus/Mûsa b. İmrân) ise²³ genel anlamda yani hem aklen hem de fiilen tefvîze cevaz vermekte ve bu hususta öne çıkan bir âlim olarak gözükmektedir.²⁴ Eş'ârî kelamcısı ve Mâlikî fakihî Ebû Bekr el-Bâkîllânî (öl. 403/1013) de tefvîze ilk sıralarda cevaz veren usulcüler arasında yer almaktadır.²⁵

İbnü'l-Hümâm (öl. 861/1456), tefvîzin Şâfiî usulünde tercih edilen görüş olduğunu ifade etmektedir.²⁶ Bu ifadesiyle müellif muhtemelen mütekellimîn metodunu kastetmektedir. Çünkü mütekellimîn metoduna *Şâfiî metodu* da denmektedir.²⁷

Tefvîzin unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

İlgili konuda bir âyet gelmemiş olması veya Hz. Peygamber tarafından bu ilgili meselenin hükmünün Allah tarafından kendisine vahyedildiğine dair bir beyanın bulunmaması.

Bahse konu meselelerde peygamberin önceden vahiyle veya (kabul edenler bakımından) alimlerin ilhamla yetkilendirilmesi.

İctihad faaliyetinde bulunulmaması.

Bu hükmün Allah tarafından doğru kabul edilmesi.

Bu yetkinin Hz. Peygamber ve kimi usulcülere göre müctehidlere/âlimlere şamil olması.

Yetkinin sadece şer'î-amelî meselelere münhasır olması.

¹⁹ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/49. (قال ابن دقيق العيد: محل الخلاف في هذه المسألة إنما هو في الحكم بالرأي من غير نظر في مستنداته)

²⁰ Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî el-Basrî, *el-Mu'temed*, thk. Muhammed Hamîdullah (Dımaşk: el-Ma'hedü'l-İlmî el-Feransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye 1964), 2/889 vd.. (فاجاز اهل الحق ذلك اما المعتزلة فانهم زعموا ان ذلك مستحيل ولا يجوز ورود الشرع به) Ebü'l-Feth Ahmed b. Alî b. Berhân el-Bağdâdî, *el-Vusûl ile'l-usûl*, thk. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1984), 2/209.

²¹ bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 6/137 vd.; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253; Sübkî, *Ref'u'l-hâcib*, 4/567; Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl*, 4/276; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/48-49; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236; Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/350; Esen, *İctihad Teorisi*, 311-312.

²² Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Kelvezânî el-Bağdâdî, *et-Temhîd*, thk. Muhammed b. Ali b. İbrahim (Cidde: Dâru'l-Medenî, 1985), 4/374.

²³ bk. Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Suzana D. Wilzer (Beyrut: y.y., 1961), 68. Zebîdî (öl. 1205/1791), *Müveys* kelimesinin *mevsin* ism-i tasgîri olduğunu beyan ederek, Müveys b. İmrân'ın kelâm alimi olduğunu ifade eder. Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, 2004), "mvs", 16/526.

²⁴ Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 5/91; Râzî, *el-Mahsûl*, 6/137; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/49.

²⁵ bk. Bâkîllânî, *et-Takrîb*, 22-24.

²⁶ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 544; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236.

²⁷ bk. Asım Cüneyd Köksal- İbrahim Kâfi Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/201-210.

Yetkinin mutlak bir yetki değil bazı meselelerle sınırlı olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.²⁸

Tûfî (öl. 716/1316) tefvîzi, “nass olmayan konularda ictihad” şeklinde tanımlamaktadır. Bu yaklaşım teknik anlamdaki tefvîz anlayışıyla örtüşmemektedir.²⁹ Benzer yaklaşımı Muhammed Zuhaylî’de de görmekteyiz. O da “bu mesele ya peygamber veya müctehid alimden ictihad talebidir. Bu talep caizdir, bu konuda herhangi bir ihtilaf yoktur. Ama ihtilaf ictihad derecesine ulaşmayan bir alimden bunu talep etme noktasındadır” demektedir. Zuhaylî, bu bahsin nazarî ve hayalî olduğunu da iddia etmektedir.³⁰

Tefvîzin ictihadla aynîleştirilmesi isabetli gözükmemektedir. Çünkü ictihadda şer’î bir hükme ulaşma faaliyeti söz konusudur. Bir başka ifadeyle ictihad, “fer’î olan bir hükm-i şer’îyi delilinden istinbat hususunda mechûdi bezl yani tamam takati sarf eylemekten ibarettir.”³¹ Bu sonuca ulaşabilmek için müctehid tüm birikim, çaba ve gayretini ortaya koyacaktır. İctihad mutlaka bir delile/emâre dayanacaktır. Neticede ictihadla ulaşılan sonuç kat’îyyet değil zan ifade edecektir.³²

Nitekim Bâkılânî, Hz. Peygamber’in tefvîz yoluyla hüküm vaz’ etmesinin kıyas yoluyla hüküm koymasından tamamen farklı olduğunu altını çizmektedir.³³

Bu genel bilgilerden sonra tefvîzi kabul eden ve kabul etmeyen usulcülerin görüşlerine bakalım:

1. Tefvîzi Kabul Etmeyenler ve Gerekçeleri

Mu’tezile âlimlerinin çoğunluğu ile³⁴ Hanefî usulcüler³⁵ ve kimi Hanbelî usulcüler tefvîze cevaz vermezler.³⁶ Bu cümleden olarak Basra Mu’tezilesi’nin ünlü kelâmcısı ve aynı zamanda Şâfiî fakihî olan kâdilkudât Abdülcebbâr (öl. 415/1025)³⁷ ve öğrencisi Ebü’l-Hüseyn el-Basrî (öl. 436/1044)³⁸ tefvîze temelden karşı çıkmışlardır. Hatta Ebü’l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu’temed* adlı eserinde bu meseleyi doğrudan Mu’tezile’nin görüşünü yansıtan (لا يجوز ان يقال للرسول او العالم: احكم فانك لا تحكم الا بالصواب)

²⁸ İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 546; İbn Emîri’l-Hâc, *et-Tahrîr*, 3/339; Emîr Pâdişâh, *Teyisîr*, 4/239.

²⁹ (مسألة التفويض، وهي ما إذا قيل للنبي ية الحكم برأيك، فإنك لا تحكم إلا بالحق، والصحيح جواز. وهو اجتهاد فيما لا نص فيه، وفيه نظر)

Ebü’r-Rebî Necmüddîn Süleyman b. Abdilkavî *et-Tûfî*, *Şerhu Muhtasarı’r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin *et-Türki* (Riyad: Vezâretü’ş-Şüûni’l-İslâmiyye, 1998), 3/595.

³⁰ Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/350.

³¹ Bilmen, *Istılâhât*, 1/242.

³² bk. İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 523; İbn Emîri’l-Hâc, *et-Tahrîr*, 3/291; Emîr Pâdişâh, *Teyisîr*, 4/178-179; Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, 2/1025-1026; Yusuf el-Karadâvî, *el-İctihâd fi’ş-şer’iati’l-İslâmiyye* (Kuveyt: Dâru’l-kalem, 1996), 11-13; Ömerî, *İctihâdü’r-Rasûl*, 21-31; Apaydın, “İctihad”, 21/432 vd.; a. mlf, *İslam Hukuk Usulü*, 314-316; Şimşek, *İctihad*, 120-125.

³³ Bâkılânî, *et-Tahrîb*, 25.

³⁴ Bâkılânî. *et-Tahrîb*, 22; Basrî, *el-Mu’temed*, 2/889 vd.; Mecdüddîn İbn Teymiyye *el-Müsevvede*, 510.

³⁵ bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 6/137 vd.; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253; Sübkî, *Ref’u’l-hâcib*, 4/567; Rahûnî, *Tuhfetü’l-mes’ûl*, 4/276; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhîd*, 6/48-49; İbn Emîri’l-Hâc, *et-Tahrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teyisîr*, 4/236; Esen, *İctihad Teorisi*, 311-312.

³⁶ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/374.

³⁷ Ebü’l-Hasen Kâdî’l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *el-Muğnî fi ebvâbi’t-tevhîd ve’l-adl* (eş-Şer’iyyât), thk. Mahmûd Muhammed Kâsım (Kâhire: ed-Dârü’l-Mısriyye li’t-Te’lîf ve’t-Terceme, 1963), 17/230, 372; Basrî, *el-Mu’temed*, 2/890.

³⁸ Basrî, *el-Mu’temed*, 2/889.

başlığı altında ele almıştır.³⁹ Yine Ebû Süfyân es-Serahsî (öl. 528/1134)⁴⁰ ile Hanbelî usulcüsü Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî de tefvîzi kabul etmezler.⁴¹ İbn Abdişşekûr (öl. 1119/1707) da tefvîzi kabul etmeyen usulcüler arasındadır.⁴² Şevkânî (öl. 1250/1834), sadece peygamberler ve müctehidler hakkında ictihada ve nazara/istidlâle dayanan tefvîze cevaz vermekte, salt re'ye dayanan tefvîze hiçbir şekilde cevaz vermemektedir.⁴³

İmâmiyye Şîası'nın tanınmış alimlerinden Şerîf el-Murtazâ (öl. 436/1044) ile İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (öl. 726/1325) de Hz. Peygamber de dahil hiçbir kimse hakkında tefvîze cevaz vermemektedir.⁴⁴ Yine Yahya b. Zulmî de ne peygamber ne de müctehidler bakımından tefvîze cevaz vermeyen alimler arasındadır.⁴⁵

Tefvîzi kabul etmeyenlerin temel gerekçeleri şu şekilde sıralanabilir:

Allah, şer'î hükümleri, insanların maslahatlarını temin için vaz' etmiştir. Yani şer'î ahkâm kulların maslahatlarını temin üzerine kurulmuştur. Maslahatı belirleme hususu insanların tercihine bırakılamaz. Çünkü insanlardan sâdır olan hükümler salaha da fesada da muhtemeldir. İnsanın ihtiyarı her zaman salaha mutabık olmaz.⁴⁶ O itibarla tefvîz mümkün değildir. Şayet Allah Teâlâ mükellefe dilediği şekilde hükmetmesini mubah kılmış olsaydı, böyle bir mahayyerlik kişiyi mefsedetinden emin olunamayan bir şeyle hükmetmeye sevk ederdi. Kişinin salah ve fesadın özünü bilmeden fesada değil de sürekli salaha müsâdif olup onu tercih edeceği iddiası muhal ve temelsizdir.⁴⁷

Şöyle de denebilir: Allah'ın hüküm vaz'ında maslahata riayeti vaciptir. Hüküm bu maslahatlara tâbidir. Doğrudan üküm koyma yetkisi ilmî derecesi ne olursa olsun bir şahsa bırakıldığında hüküm maslahata değil bu şahsın ihtiyâtına tâbi olur ki bu muhaldir.⁴⁸

³⁹ bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/889.

⁴⁰ Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn el-Ferrâ', *el-'Udde fi usulî'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr Mübarekî (Riyad: y.y., 1993), 5/1587; Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl el-Bağdâdî, *el-Vâzih fi usûli'l-fikh*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 5/410; Mecdüddîn İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, 510.

⁴¹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/374; Mecdüddîn İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, 510.

⁴² Muhibullah b. Abdişşekûr el-Bihârî, *Müsellemü's-sübût fi usûli'l-fikh (el-Müstasfâ ile birlikte)* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1994), 2/641.

⁴³ Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, 2/1080.

⁴⁴ Alemü'l-Hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ, *ez-Zerîa ilâ usûli'l-ş-şerîa*, thk. Lecnetü'l-İlmiyye (Kum (İran): Müessesetü'l-İmâmi's-Sâdık, 1429), 454; Cemâlüddîn el-Hasen b. Yusuf b. el-Mutahhar el-Hillî, *Nihâyetü'l-vusûl*, thk. İbrahim Bahâdîrî (Müessesetü'l-İmami's-Sâdık), 5/227 vd.

⁴⁵ Yahya b. Süleyman ez-Zulmî, *et-Tasvîb ve't-tahtie ve eseruhâ fi mesâili usûli'l-fikh* (Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 2014), 2/824.

⁴⁶ فاما ما يعلم بالشرع وحده فهو ما في السمع دليل عليه دون العقل كالمصالح والمفاسد الشرعية وما تعلق بما. اما المصالح والمفاسد الشرعية فهي الافعال التي تعبدنا بفعلها وتركها (فاما ما يعلم بالشرع وحده فهو ما في السمع دليل عليه دون العقل كالمصالح والمفاسد الشرعية وما تعلق بما. اما المصالح والمفاسد الشرعية فهي الافعال التي تعبدنا بفعلها وتركها) Basrî, *el-Mu'temed*, 2/888.

⁴⁷ قلنا في كل ما شرعه صلى الله عليه انه عن دليل ووحى، وابطلنا قول من يقول: ان ذلك يصح بان يفوض الامر اليه، على ما حكى عن موسى بن عمران، او بان يختار ويعرف انه (...) بان الشرائع إنما يتعبد الله بها لكونها مصالح والإنسان قد يختار (لا يختار الا حقا او بان يلقى في روعه اذا لم يرد بذلك الوحي) Basrî, *el-Mu'temed*, 2/890; (الصالح وقد يختار الفساد فلو أباح الله سبحانه للمكلف أن يحكم بما اختاره المكلف لكان قد أباحه الحكم بما لا يامن من كونه فسادا) Basrî, *el-Mu'temed*, 2/890; Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 5/92; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/259.

⁴⁸ Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî es-Sübki - Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübki, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî-Nureddîn Abdülcebbâr Sağîrî (Dubey: Devletü'l-İmârâti'l-Arabiyye, 1424/2004), 6/2686.

Cessâs (öl. 370/981) da ictihada dayanmaksızın verilen bir hükmün Hanefî usulcülere göre sahih olmadığını altını çizmektedir.⁴⁹ Saymerî de (öl. 436/1045)⁵⁰ Hanefîlerin gerekçesi bağlamında şer'î hükümlerle mükellefiyetin bu hükümlerin maslahat içermesi hasebiyle güzellik arz ettiğini, maslahat ve mefsedet noktasında işlerin sonucunu ise Âlim-i mutlak olan Allah'tan başka bir kimsenin bilebilme imkânı bulunmadığına vurgu yapar.⁵¹ Müellife göre yazmasını bilmeyen kimseye, "Yaz! Senin yazdığın yazmayı bilenle aynı olacak" demek ne kadar isabetsiz ise "Hükmet! Çünkü sen ancak doğru hüküm verirsin" demek aynı derecede isabetsizdir.⁵²

Kişinin bilgi sahibi olmaksızın fiillerinin daima doğru fiillere denk gelmesi veya bilgi sahibi olmadığı bir konuda verdiği haberlerin daima doğruya denk gelip, u söyeyip bu haberlerin arasında hiç yalan ve yanlış ihtimali olan bir haber olmaması da caiz değildir. Böyle bir durum gerçekleşmiş olsaydı o takdirde peygamberlerin nübüvvetine delâlet eden gaybî haberler açığa çıkar o takdirde de Peygamberlerin nübüvvetine delâlet eden gaybî haberler bâtil olurdu. Yine alim bir kişinin ictihad faaliyetinde bulunmaksızın delilsiz hep doğruya isabet ettiğinin kabul edilmesi halinde âmmî bir kişinin tercihinin de doğru olması gerekir. Çünkü o da meselâ keffâret seçeneklerinden birini veya farklı fetvalardan birini delilsiz ve o konuda bilgisi olmaksızın tercih etmektedir.⁵³

Hangi şeyin maslahat hangi şeylerin mefsedet olduğunu tayin etmeksizin Allah'ın kişiyi maslahatı bulmakla yükümlü tutması bir teklif-i mâlâ yutâk olur. Yine Allah'ın kişiyi maslahat olanla maslahat olmayanı tercih noktasında muhayyer bırakması "istediğini yap" demesi anlamına gelir ki bu da hikmete aykırıdır.⁵⁴

Allah Teâlâ nezdinde hak/doğru tektir. Bu doğru için Allah bir emâre nassetmiştir. Bu emâreye de ancak ictihad yoluyla ulaşılabilir. Tefvîze cevaz verilmesi halinde ictihadla mükellef olmanın bir anlamı kalmaz. O itibarla ictihadsız hüküm vermek caiz değildir.⁵⁵ Dolayısıyla tefvîze cevaz vermek Hz. Peygamber ve müçtehitlere tanınan ictihad yetkisine aykırılık teşkil edeceği gibi keyfî bir maslahat anlayışına da yol açmış olacaktır ki böyle bir yaklaşım batıldır.⁵⁶

Şayet bir peygamberin, delile dayanmaksızın kendi iradesi yönünde hükmetmesi caiz olsaydı o takdirde hevâlarına tabi olmaktan nehyedilmezlerdi. Oysaki Sâd 38/26. ayetinde Hz. Dâvûd; en-Necm 53/3-4. ayetinde ise Hz. Muhammed (s.a.v.) hevâlarına uymaktan nehyedilmişlerdir. Yine Hz.

⁴⁹ (انا بينا ان ذلك غير ممتنع عند قوم من اهل العلم، وان لم يثبت عندنا صحته اذا لم يكن قوله من طريق الاجتهاد. واذا كان ذلك لم يمتنع عندنا) Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşmî (Kuveyt: Vezâretü'l-evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1414/1994), 2/244-245. krş. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/302.

⁵⁰ (لا يجوز عندنا ان يقول الله تعالى لنبية عليه السلام: احكم بما ترى فانك لاتحكم الا بالصواب) Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-Saymerî, *Mesâilü'l-hilâf (Kitab Masai' al-Hilaf fi Usûl al-Fiqh: Les Problemes de Divergences an Methodologie Juridique de Husayn b. 'Alî as-Saymarî isimli yayınlanmamış Doktora Tezi içerisinde)* nşr. Abdelouahad Jahdanî (Marseille: Universite De Provence-Aix-Marseille, 1991), 248.

⁵¹ (ان هذه التشريعات اما يحسن تكليفها لما فيها من المصلحة، ولا طريق لاحد معرفة ذلك الا الله تعالى لانه العلم بعواقب الامور) Saymerî, *Mesâilü'l-hilâf*, 248.

⁵² Saymerî, *Mesâilü'l-hilâf*, 248.

⁵³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/890; Râzî, *el-Mahsûl*, 6/138; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/259.

⁵⁴ Ali b. Sa'd b. Sâlih ed-Duvayhî, *Ârâü'l-Mu'tezileti'l-usûliyye dirâse ve takvîm* (Riyad: Metebetü'r-Rüşd, 1995), 586.

⁵⁵ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/374. Görüşlerin tartışmaları için bk. Ebû Abdillâh Safiyyüddîn Muhammed b. Abdirrahîm (Abdirrahmân) el-Hindî, *Nihâyetü'l-vusûl fi dirâyeti'l-usûl*, thk. Sâlih b. Süleyman Yusuf - Sa'd b. Sâlim Suveyh (Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1996), 8/4017-4022.

⁵⁶ Zulmî, *et-Tasvîb ve't-tahtie*, 2/824 vd.

Peygamber'in "Allah seni affetsin, niye onlara izin verdin"⁵⁷ şeklinde uyarılması tefvîzin caiz olmadığını göstermektedir. Aksi takdirde Hz. Peygamber uyarılmazdı.⁵⁸ Karşı görüşte olan usulcüler ise bu iddialara karşı Hz. Peygamber'e yönelik uyarıların tefvîz yetkisinden önce olabileceğini dile getirmişlerdir.⁵⁹

2. Tefvîzi Kabul Edenler

Prensip olarak tefvîzi kabul eden usulcülerin detayda farklı yaklaşım içerisinde oldukları görülmektedir. Kimi usulcüler tefvîzi sadece aklen caiz görürlerken kimi usulcüler aklen caiz görmenin yanında fiilen de gerçekleştiğini kabul etmektedirler. Nitekim Şâfiî usulcüsü İbn Berhân (öl. 518/1124), kendi mezhep görüşlerine göre tefvîzin hem aklen caiz hem de fiilen vaki olduğunu beyan eder.⁶⁰ Fiilen gerçekleştiği görüşünde olan usulcülerden bir kısmı tefvîzin sadece Hz. Peygamber'e ve peygamberlere özgü olduğunu kabul ederken, kimi usulcüler ise müctehid alimlere de teşmil etmişlerdir. Bu yetkinin (önceden) peygamberlere vahiy, müctehidlere ise ilham yoluyla verildiği ifade edilmiştir.⁶¹ Hatta bunu âmmîlere teşmil eden görüşler dahi bulunmaktadır.⁶²

Tefvîze cevaz verenlerin tefvîzi şer'î kaynaklar (مَدْرَكًا شَرَعِيًّا) arasında kabul ettiklerini de vurgulamak gerekir.⁶³

2.1. Sadece Aklen Caiz Görenler

Usulcülerin çoğunluğunun bu görüşü taşıdığı görülmektedir. Bu görüşte olan usulcülerin temel gerekçeleri tefvîzin cevazı noktasında aklen herhangi bir engelin bulunmamış olmasıdır.⁶⁴

Bâkîllânî, bir müctehidin ichtihadı sonucu ulaştığı bir hükümle hükmetmesi veya bir hükme temel teşkil edebilecek bir çok illetten istediğini tercih etmesi nasıl caiz ise Hz. Peygamber bakımından da ümmetine dilediğini farz kılmasının aynı şekilde caiz olacağını ifade ederek tefvîzin hikmete aykırı olmadığına vurgu yapar.⁶⁵

⁵⁷ et-Tevbe 9/43.

⁵⁸ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/141; Ebû Abdillâh Tâcüddîn Muhammed b. Hüseyin el-Urmevî, *el-Hâsil mine'l-Mahsûl*, thk. Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî (Bingazi: Menşûrâtü Kâr Yûnis, 1994), 2/1064; Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî, *Nefâisü'l-usûl fi şerhi'l-Mahsûl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecvûd - Ali Muhammed Muavvad (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995), 9/4049-4050; Hindî, *Nihâyetü'l-vusûl*, 6/4024; Şemsüddîn Muhammed b. Hamza Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi' fi usûli's-şerâi'*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 2/492.

⁵⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/141; Safiyyüddîn el-Hindî, *Nihâyetü'l-vusûl*, 6/4024; Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 9/4049-4050.

⁶⁰ (مذهبنا حواز هذه المسألة ووقوعها) Karâfî, *Nefâis*, 9/4067.

⁶¹ bk. İbn Berhân, *el-Vusûl ile'l-usûl*, 2/214-215; Râzî, *el-Mahsûl*, 6/137 vd.; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253; İcî, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, 385; Sübkî, *Ref'u'l-hâcib*, 4/567; Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl*, 4/276; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/48-49; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236; Esen, *İctihad Teorisi*, 311-312.

⁶² İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236.

⁶³ Ebû'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî - Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî es-Sübkî, *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî-Nureddîn Abdülcebbâr Sağîrî (Dubey: Devletü'l-İmârâti'l-Arabiyye, 1424/2004), 6/2683-2684; İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-kevkebi'l-münîr*, 4/519; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/48.

⁶⁴ Bâkîllânî, *et-Takrîb*, 25; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/254, 259; Sübkî, *Ref'u'l-hâcib*, 4/567; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi'*, 2/492.

⁶⁵ Bâkîllânî, *et-Takrîb*, 23.

Ayrıca aşağıda “Âmmîler Bakımından Caiz Görenler” başlığı altında sunulan gerekçeler de tefvizin aklen imkanı bağlamında ileri sürülen gerekçeler cümlesindedir.

Tefvîzin aklen caiz ama fiilen vâki olmadığı görüşünde olan usulcüler arasında Âmidî (öl. 631/1233),⁶⁶ İbnü'l-Hâcib (öl. 646/1249), Adududdîn el-Îcî (öl. 756/1355),⁶⁷ Tâcüddîn es-Sübkî (öl. 771/1370)⁶⁸ gibi usulcüler bulunmaktadır.

2.1.1. Aklen Caiz Görüp Fiilen De Vukûunu Kabul Edenler

Tefvîzin aklen cevazına hükmedip fiilen de gerçekleştiği görüşünde olan usulcülerin kimisi bunu peygamberle sınırlı tutarken kimileri müctehidlere/âlimlere de teşmil etmektedir.

2.1.2. Sadece Hz. Peygamber Bakımından Caiz Görenler

Ebû Ali el-Cübbâî'nin (öl. 303/916) bir görüşüne göre tefvîz sadece Hz. Peygamber'e hasır.⁶⁹ Cübbâî'nin bu görüşünden döndüğü de nakledilmiştir.⁷⁰ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (öl. 458/1066),⁷¹ Bâkılânî (öl. 403/1013),⁷² İbn Akîl (öl. 513/1119),⁷³ Tûfî⁷⁴ ve İbnü'l-Hümâm da⁷⁵ tefvîzin sadece Hz. Peygamber'e has olduğu görüşündedir.

Günümüz müelliflerinden Nâdiye Şerîf el-Ömerî de tefvîzin Hz. Peygamber bakımından hem aklen caiz olduğunu hem de fiilen vuku bulduğunu kabul etmektedir.⁷⁶

Bâkılânî'nin konuya ilişkin görüşleri aynen şöyledir:

“Hz. Peygamber'in re'y ve zannıyla şer'î bir hüküm vaz'ederek onunla amel etmesi ve ümmetini vazifeli kılmasının muhal olmaması gerekir. Onun bir konuda başka bir asl üzerine kıyasla vaz' etmiş olduğu şer'î hüküm böyle değildir. Aksine burada kıyasa başvurmaksızın zannına dayanarak (ilkten) hüküm koymaktadır. Bu hüküm ümmetin ameli noktasında bir maslahattır. Şu kadar varki her ne kadar buna cevaz verip bu hükümle amelin vürûdunu sahih görsek dahi bahse konu bu hükümde maslahat bulunduğunu⁷⁷ kesin olarak bilemeyiz.”⁷⁸

2.1.3. Hem Hz. Peygamber Hem de Diğer Peygamberler Bakımından Caiz Görenler

Sem'ânî (öl. 489/1096)⁷⁹ ve Kiyâ el-Herrâsî (öl. 504/110)⁸⁰ tefvîzi hem Hz. Peygamber hem de diğer peygamberler hakkında caiz görmektedir.

⁶⁶ (والمختار جواز دون وقوعه.) Âmidî, *el-İhkâm*, 4/254.

⁶⁷ Îcî, Şerhu Muhtasari'l-müntehâ, 385.

⁶⁸ Sübkî, *Ref'u'l-hâcib*, 4/567.

⁶⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/890; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253.

⁷⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/890.

⁷¹ Ferrâ, *el-Udde*, 5/1587 vd.

⁷² Bâkılânî, *et-Takrîb*, 25.

⁷³ İbn Akîl, *el-Vâzih*, 5/410 vd.; Mecdüddîn İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, 510; krş. Sübkî, *Ref'u'l-hâcib*, 4/567.

⁷⁴ Tûfî, Şerhu Muhtasari'r-Ravza, 3/595.

⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 546; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/339; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/239-240.

⁷⁶ Ömerî, *İctihâdü'r-Rasûl*, 167.

⁷⁷ Mu'tezile dışındaki cumhura göre hüküm vaz'ında Şâriin maslahata riayeti vacip değil, caizdir. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *Temhîdü'l-evâil ve telhîsü'd-delâil*, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1987), 212 vd.

⁷⁸ Bâkılânî, *et-Takrîb*, 25.

⁷⁹ Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille*, 5/96.

⁸⁰ Ebû'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed el-Herrâsî et-Taberî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 1/289-290.

Âl-i İmrân 3/93. ayeti, tefvîzin Hz. Peygamber dışındaki diğer peygamberler hakkında da cevazına delil getirilmiştir.⁸¹

2.1.4. Hem Hz. Peygamber Hem de Müctehidler Bakımından Caiz Görenler

Kaynaklarda hem Hz. Peygamber hem de müctehidler bakımından cevaz veren kişinin Müveys (Yunus) b. İmrân olduğu kaydedilmektedir.⁸² Ayrıca Nazzâm'ın (öl. 231/845) da bu görüşte olduğu zikredilmiştir.⁸³

2.1.5. Âmmîler Bakımından Caiz Görenler

Âmmî, başka alanlarda bilgi sahibi olsa da ictihad yapabilecek düzeyde dini bilgiye sahip olmayan, şer'î delil ve hüküm çıkarma yöntemlerini bilmeyen kimsedir.⁸⁴

Tefvîzi âmmîlere teşmil edenler, âmmînin meselâ keffâret seçenekleri içerisinde birini tercih etmesini delil gösterirler.⁸⁵ Yine âmmînin veya müstefînin, müctehidlerden istediği birinin ictihadıyla amel konusunda muhayyer olması da bu usulcülerin gerekçeleri arasındadır.⁸⁶ Bu gerekçeler tefvîzin aklen cevazı bağlamında da zikredilen gerekçeler arasındadır.⁸⁷

Fakat bu görüş, âmmînin tercihinin ilkten şer'î bir hüküm koyma kapsamına giremeyeceği, onun sadece mevcut seçeneklerden birini seçmesinin söz konusu olduğu ifade edilerek, âmmînin tercihinin tefvîze dayanak gösterilemeyeceğine dikkat çekilmiştir.⁸⁸ Kaynaklarda bu görüşün kimlere ait olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Belirtildiği üzere bu gerekçeler tefvîzin aklen cevazı bağlamında zikredilmiştir.⁸⁹

2.2. Tefvîzin Vukûunu Kabul Edenlerin Delilleri

Tefvîzin fiilen gerçekleştiğini kabul eden usulcülerin delillerini şu şekilde sıralayabiliriz:⁹⁰

Âl-i İmrân 3/93. ayetinde “Tevrat indirilmeden önce İsrail'in (Yakub'un), kendisine haram kıldıkları dışında bütün yiyecekler İsrailoğullarına helaldi.” buyurulmaktadır.

⁸¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/148; Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 9/4052.

⁸² (حكى عن موسى بن عمران أنه حل وعز، يجوز أن يكلف أن يعمل العالم على ما يقع في خاطره ويخاره) Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 17/372, 123, 230; Basrî, *el-Mu'temed*, 2/890; Şerîf el-Murtazâ, *ez-Zerîa*, 458; Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 5/91; Râzî, *el-Mahsûl*, 6/137; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253; Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 9/4050; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/49.

⁸³ Mecdüddîn İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, 510.

⁸⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Azâzî (Demmâm: Dâru İbni'l-Cevziyye, 1996), 2/133; (إما أن يكون عامياً صرفاً لم يحصل له شيء من العلوم التي يرتقي بها إلى رتبة الاجتهاد) Âmidî, *el-İhkâm*, 4/271; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/277; (والعامي في اصول الفقه هو لا يعرف الأدلة ولا طرق الاحكام الشرعية) Velîd b. İbrâhîm Acâcî, “el-Âmmî ve esruhû fî usûli'l-fikh”, *Mecellütü'l-cem'iyetü'l-fikhiyye es-Suûdiyye*, 43 (2018), 22; Eyyüp Said Kaya, “Taklid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/461-462; Adem Yığın, “Klasik Fıkıh Usûlünde Taklîdin Bilgi ve Amel Değeri”, *İHAD* 25 (2015), 100.

⁸⁵ Ferrâ, *el-'Udde*, 5/1587-1588; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/256.

⁸⁶ Ferrâ, *el-'Udde*, 5/1587; Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 5/92; Râzî, *el-Mahsûl*, 6/148-149; Hindî, *Nihâyetu'l-vusûl*, 6/4020.

⁸⁷ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/148-149.

⁸⁸ Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 5/95; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/258.

⁸⁹ bk. Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 5/95; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/258.

⁹⁰ Sayılan delillerin tamamı için bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 6/141-148; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/254-256; Karâfî, *Nefâisü'l-usûl*, 9/4050-4052.

Burada Hz. Yakub tahrîmi kendi nefesine izafe etmiştir. Bu da kendisine böyle bir yetkinin (tefvîz) verildiğini ve bunun vâkî olduğunu göstermektedir.⁹¹

Tefsir kaynaklarında ayet etrafında farklı yorumlar yapıldığı görülmektedir. Bu cümleden olarak farklı ihtimalleri tartışan Cessâs, ayetin zâhirinin, bahse konu tahrîmin Hz. Yakub'un ictihadına dayandığını, çünkü Allah'ın bu haram kılmayı Hz. Yakub'a izafe ettiğini vurgular. Son tahlilde bu tasarrufun peygamberin ictihad yapmasının caiz olduğunu gösterdiğinin altını çizer.⁹²

Görüldüğü üzere Cessâs, bu ayeti peygamberlerin ictihadla şer'î bir hüküm verebilecekleri konusunda delil kabul etmekte ama ictihadsız bir yetkiden bahsetmemektedir.

Mâverdî (öl. 450/1058), ayette geçen tahrîm konusunda iki farklı görüş bulunduğunu, birinci görüşe göre bir peygamberin ictihad yapma yetkisinin bulunmadığını dolayısıyla bu tahrîmin Allah'ın Hz. Yakub'a izin vermesiyle gerçekleştiğini, ikinci görüşe göre ise Allah'ın izni olmaksızın Hz. Yakub'un ictihadıyla gerçekleştiğini kaydeder.⁹³ Mâverdî'nin de mevcut görüşleri sadece nakletmekle yetinip herhangi bir kanaat belirtmemesi dikkat çekmektedir.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) de İsrâîl'in nefesine haram kılması hususunda alimlerin ihtilaf ettiklerini, kimilerinin bunun Allah'ın izniyle gerçekleştiğini, kimi alimlerin de ictihada dayandığını ifade ettiklerini kaydetmektedir.⁹⁴ İbnü'l-Arabî'nin "Allah'ın izniyle" ibaresinin *tefvîz* anlamı ifade edip etmediği hususunda muğlak olduğunu belirtmeliyiz.

Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) de benzer görüşlere yer vererek "bu konuda ezhar/en açık ve en kuvvetli görüşün Hz. Yakub'un bu tahrîmi ictihada dayanarak yapmış olmasıdır. Şayet bu tahrîm nas yoluyla olsaydı o takdirde 'Allah'ın İsrâîl'e haram kıldığı hariç' şeklinde bir ibare olması gerekirdi." demektedir. Bu yaklaşımıyla Râzî'nin de bu ayeti peygamberlerin ictihadına dayanak olarak gördüğü anlaşılmaktadır.⁹⁵ Son tahlilde Râzî, kelâm alimlerinden bir grubun, Allah'ın bir kuluna "Hüküm ver, çünkü sen sadece doğruyla hükmedersin." görüşüne sahip olduklarına, muhtemelen bu olayın da bu kapsamda olduğuna vurgu yapmakta, mütekellim usulcülerin konu etrafında çok tartışmalarının bulunduğunu ifade ederek, söz konusu tartışma ve ihtilafların detayı konusunda fıkıh usulü eserine atıfta bulunmaktadır.⁹⁶

Kurtubî (öl. 671/1273) de şu görüşlere yer vermektedir:

"Bahse konu tahrîmin Allah'ın izniyle mi yoksa Hz. Yakub'un ictihadıyla mı gerçekleştiği konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Sahih olan bu tahrîmin Hz. Yakub'un ictihadından kaynaklanmış

⁹¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/890; Ferrâ, *el-'Udde*, 5/1588; Râzî, *el-Mahsûl*, 6/141-148; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/254; Sübkî, *Ref'u'l-hâcib*, 4/568; Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl*, 4/279; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/48; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 545; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236; İbn Abdişşekûr, *Müselleme's-sübût*, 2/639.

⁹² (فعلما أضاف التحريم إليه دل ذلك على أنه كان جعل إليه إيجاب التحريم من طريق الاجتهاد) Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Cessâs er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdik Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî - Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1992), 2/302.

⁹³ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, nşr. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/409-410.

⁹⁴ (اختلفوا في تحريم إسرائيل على نفسه؛ فقيل: كان بإذن الله تعالى. وقيل: كان باجتهاد، وذلك مبني على حواجز اجتهاد الأنبياء) Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkâdir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/369.

⁹⁵ Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 8/293.

⁹⁶ قَالَ قَوْمٌ مِنَ الْمُتَكَلِّمِينَ إِنَّهُ يَجُوزُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى أَنْ يَقُولَ لِعَبْدِهِ: أَحْكُمْ فَإِنَّكَ لَا تَحْكُمُ إِلَّا بِالصَّوَابِ فَلَعَلَّ هَذِهِ الْوَأَقَعَةَ كَانَتْ مِنْ هَذَا الْبَابِ، وَلِلْمُتَكَلِّمِينَ فِي هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ مُنَازَعَاتٌ (كثيرةٌ ذَكَرْنَاهَا فِي أُصُولِ الْفِقْهِ) Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 8/293.

olmasıdır. Çünkü Allah (c.c.), tahrîmi Hz. Yakub'a izafe etmiştir. Peygamber, ictihadıyla bir şeye hükmettiğinde o bizim açımızdan uyulması gerekli bir din kuralı olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu konuda peygamberini onaylamıştır. Şayet Hz. Yakub'a, Allah tarafından ictihada izin verilmemiş olsaydı Hz. Yakub bu yola başvurmazdı.”⁹⁷

Kurtubî de tahrîmi ictihada dayandırmakla birlikte tefvîz hakkında herhangi bir görüş belirtmemektedir.

İbn Âşûr (öl. 1394/1973), daha farklı bir yorum getirerek ayetin zahirinin bu tahrîmin vahye dayanmayıp doğrudan Hz. Yakub'un kendi tasarrufu olduğunu ifade etmekte, ayrıca bu ayetin, peygamberlere ictihad yetkisi verdiği dair delil teşkil etmeyeceğini, çünkü Hz. Yakub'un bu tahrîmi kendisiyle sınırlandırıp başkalarını da bu harama iştirak konusunda bir çağrıda bulunmadığını vurgulamaktadır. Müellif, Hz. Yakub'un tasarrufunu izah bağlamında da onun bunu bir nefis muhasebesi kapsamında veya nezir olarak yapmış olabileceğini kaydeder.⁹⁸ Görüldüğü üzere İbn Âşûr tefvîz bir yana ayetin ictihada dahi dayanak olamayacağını iddia etmektedir.

Ayet etrafında en net izâhâtı yaptığını düşündüğümüz Kiyâ el-Herrâsî bu ayetin Allah'ın peygamberlerine dilediklerini haram kılacakları yetkisi verdiği delalet ettiğini, bu hususta Allah'ın peygamberlerini zellelerden koruyacağını ifade etmektedir. Yine bu ayetin neshin cevazına delalet ettiğini de belirtmektedir. Müellif, tahrîmin vahiyle değil, Hz. Yakub'un ihtiyarıyla gerçekleştiğini, çünkü Allah'ın bu haram kılmayı Hz. Yakub'a izafe ettiğinin altını çizmektedir. Açık nass bulunan hususta ictihadın mümkün olamayacağına da dikkat çeken müellif, buradaki tahrîmin ictihadla değil Hz. Yakub'un kendi ihtiyarıyla gerçekleştiğini, dilediğini haram kılma hususunda Allah'ın ona izin verdiğini ifade etmektedir.⁹⁹ Müellif, ıstılah olarak zikretmese de bu tahrîmin tefvîz yoluyla gerçekleştiğini beyan etmektedir.

Tefvîzi reddeden usulcüler ise ayeti şu şekilde yorumlamaktadırlar:

Ayet bütün yiyeceklerin İsrâiloğullarına helal olduğunu beyan etmektedir. İsrâil yani Yakup çocuklar kapsamına girmemektedir.

Bahse konu haram kılma ictihad, nezir veya yemin şeklinde de olabilir.¹⁰⁰ Yine bu tahrîm bir delile istinaden de yapılmış olabilir, Hz. Yakub da bunu kendine izafe etmiş olabilir. Nitekim “Şâfiî (öl. 204/820) satranç ve at etini mubah kıldı, Ebû Hanife ise haram kıldı” derken esasında bu görüşler doğrudan bu müctehidlerin kendi görüşleri olmayıp delile dayanan görüşlerdir.¹⁰¹

Kimi usulcüler Hz. Yakub'un bahse konu tahrîminin tefvîzden değil, zannî delile dayanan ictihaddan kaynaklanabileceğini, haram kılmanın Hz. Yakub'a isnadının ise mecâzî olduğunu ifade

⁹⁷ واختلف هل كان التحريم من يعقوب باجتهاد منه أو بإذن من الله تعالى؟ والصحیح الأول، لأن الله تعالى أضاف التحريم إليه بقوله تعالى: إلا ما حرم وأن النبي إذا أداه اجتهاده إلى (عشيء كان ديننا يلزمنا اتباعه لنقررير الله سبحانه إياه على ذلك) Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdülmuhsin et-Türkî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 5/203-204.

⁹⁸ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984), 4/9.

⁹⁹ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 1/289-290.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/203-204.

¹⁰¹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/380-381; Îcî, Şerhu Muhtasari'l-müntehâ, 385; Sübkî, *Ref'û'l-hâcib*, 4/568; Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl*, 4/279.

etmişlerdir.¹⁰² İddia sahiplerinin zannî delil olarak ileri sürdükleri¹⁰³ hadis şöyledir: Yahudiler Hz. Peygamber'e Hz. Yakub'un kendisine neyi haram kıldığını sormuşlar, Hz. Peygamber de Hz. Yakub'un siyatik hastalığına yakalandığını, bu hastalığa sebep olarak da onun çok sevdiği deve eti ve sütünü gördüğünü ve bu iki gıdayı kendisine haram kıldığını bildirmiş, bunun üzerine “doğru söyledin”, diyerek Hz. Peygamber'i tasdik etmişlerdir.¹⁰⁴

Tahrîmin ictihada dayandığı iddiaları şu şekilde cevaplandırılmıştır:

Ayet, Hz. Yakub'un yasaklamasından önce bütün yiyeceklerin İsrâiloğullarına helal olduğunu göstermektedir. Şayet Hz. Yakub'un yasaklaması ictihada dayanmış olsaydı, yiyeceklerin tamamının bu tahrîmden önce helal olmaması gerekirdi. Çünkü hangi yiyeceklerin haram olduğu da ancak ictihad faaliyeti sonucu ortaya çıkabilir. Yiyeceklerin tamamı kesinlikle helal olunca burada ictihada cevaz olmaz. Dolayısıyla Hz. Yakub'un tahrîmi, ictihada dayanmayıp tefvîze dayanmaktadır. İctihad, daha önce sabit olan bir hükmü ortaya çıkarır yoksa ilkten bir hüküm inşa etmez. Yani ictihad, müsbet değil muzhirdir. Hâsılı burada bir ictihad, bir kıyas ameliyesi değil, Allah'ın yetkilendirmesine dayanan bir tasarruf/tefvîz söz konusudur.¹⁰⁵

Hz. Peygamber, “Mekke'nin otu koparılmaz” buyurdu. Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas (öl. 32/653), “İzhir (اذخر/Cymbopogon) hariç” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber de “izhir hariç” buyurdu.¹⁰⁶ Bu hüküm, bir vahye ve ictihada dayanmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in Abbâs'a cevabı vahiy gelme alametleri ortaya çıkmadan, anında ve çok süratli olmuştur. Dolayısıyla burada Hz. Peygamber'in tamamen teşrî' yetkisine/tefvîze dayanan bir tasarruf söz konusudur.¹⁰⁷

Tefvîzi kabul etmeyen usulcüler ise izhirin, Hz. Peygamber'in sözünü ettiği (حَلَا) ot kapsamına girmediği, Hz. Abbâs'ın yaptığı istisnanın munkatı' olduğu, çünkü (حَلَا) denen otun ince yeşil taze bir ot olduğu, izhirin ise Mekke ayrığı da denen güzel kokulu bir bitki¹⁰⁸ olduğunu ifade etmişlerdir. Hz. Abbas'ın “izhir hâriç Yâ Rasûlallah” demesi üzerine Hz. Peygamber de “izhir hâriç” demiştir. Yine bu usulcüler Hz. Peygamber'in bu sözünü vahye istinaden veya ictihad sonucu söylediğini

¹⁰² Sübkî, *Refu'l-hâcib*, 4/568; Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl*, 4/279; İbn Abdîşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, 2/639; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/639.

¹⁰³ İbn Abdîşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, 2/639; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/639.

¹⁰⁴ (فقالوا فأخبرنا عما حرم إسرائيل على نفسه قال اشتكى عرق النسا فلم يجد شيئاً يلائمه إلا لحوم الإبل وألبانها فلذلك حرمها قالوا : صدقت) Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yeẓîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Tefsîru'l-Kur'ân”, 14.

¹⁰⁵ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 544; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236-237.

¹⁰⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr – Dâru'l-Yemâme, 1994), “Cenâiz”, 75; “İlim”, 39; “Büyû””, 28; “Sayd”, 9; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. (Kâhire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhu, 1955), “Hacc”, 445, 447; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabelli (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Menâsik”, 89. Ayrıca bk. Mecdüddîn İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garibi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kâhire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1963), 1/33.

¹⁰⁷ bk. İbn Berhân, *el-Vusûl*, 2/214; Râzî, *el-Mahsûl*, 6/143; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/254, 257; İcî, *Şerhu Muhtasari'l-müntehâ*, 385-386; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 544; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/237.

¹⁰⁸ İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/237; Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahâmût*, 2/639; Muhammed Revvâs Kal'acî - Hâmid Sâdık Kuneybî, *Mu'cemu'lüğati'l-fukahâ* (Beyrut: Dârun-Nefâis, 1988), 52, 198.

iddia etmişlerdir.¹⁰⁹ Bu cümleden olarak Kelvezânî de Vâkıdî'nin (öl. 207/823), Hz. Peygamber'in bir saat bekledikten sonra "izhir hâriç" dediğine atıfta bulunarak¹¹⁰ tefvîzin söz konusu olamayacağını aksine bu hususta Hz. Peygamber'e vahiy gelmiş olabileceği veya bir ictihad sonucu böyle hükmetmiş olabileceğini iddia etmektedir.¹¹¹

Tefvîze cevaz vermeyen usulcüler hadiste geçen *izhir* lafzının halâ (الْحَلَا) lafzının kapsamına girebileceğini, dolayısıyla koparma yasağının izhire de şamil olabileceği ama daha sonra ilham türü vahye (göz açıp kapama arası) istinaden izhirle ilgili yasağın neshedilmiş olabileceğini iddia etmişler bu konuda Hanefî usulcülerin, Hz. Peygamber'in ilhamını vahiy kabul etmelerine dikkat çekmişler, bu cümleden olarak burada bir tefvîz değil Hz. Abbas'ın talebinin onaylamanın söz konusu olduğuna vurgu yapmışlardır.¹¹²

Meseleye izhir otunun öteden beri koparılmasının mubah olduğu, Hz. Peygamber'in, Hz. Abbas'ın istisnasını destekleyip onayladığı şeklinde bir izah da getirilmiştir.¹¹³

İzhir hadisini Kâsânî (öl. 587/1191) de şu şekilde yorumlamaktadır:

Muhtemelen bu istisna Hz. Peygamber'in kalbinde vardı. Hz. Abbas bunu daha önce telaffuz etmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber de kalbindeki bu istisnayı sözlü olarak dile getirmiş olabilir.

Allah, Hz. Peygamber'e Hz. Abbas'ın istisna ettiği izhir dışında Mekke'nin tüm otlarının koparılmasının yasak olduğunu haber vermesini emretmiş olabilir. Bu hususta Hz. Peygamber menedilmiş değildir.

Hz. Peygamber, bütün otları koparma yasağı kapsamına almış, Hz. Abbas'ın Mekke halkının ihtiyacına binâen izhir hakkında izin istemesi üzerine Cebrâil izhire ruhsat vermesi için vahiy getirmiş, Hz. Peygamber de buna istinaden izhiri istisna etmiş olabilir.

Yine sıyga istisnayı andırır da burada gerçek anlamda bir istisna değil de bir tahsîs veya nesh söz konusu olabilir. Çünkü Hanefî usulcülere göre âm lafızdan sonra gelen tahsis, nesh ifade eder.¹¹⁴

"Şayet ümmetime zorluk çıkaracak olmasaydım her namazda misvak kullanmalarını emrederdim".¹¹⁵ Hz. Peygamber, burada emri kendisine izafe etmiştir. Emredip emretmeme keyfiyeti tamamen Hz. Peygamber'e aittir.

Bir hadislerinde Hz. Peygamber, "Sizi at ve kölelerin zekatından muaf tuttum."¹¹⁶ buyurmuştur.

¹⁰⁹ Takıyyüddîn es-Sübkî - Tâciüddîn es-Sübkî, *el-İbhâc*, 6/2693; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 545; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Tahrîr*, 3/336-337; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/237-238; İbn Abdişşekûr, *Müselle mü's-sübût*, 2/639-640.

¹¹⁰ (فسكت رسول الله صلى الله عليه وسلم ساعة ثم قال ألا الإذخر، فإنه حلال) Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985) 2/836.

¹¹¹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/382.

¹¹² İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 545; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Tahrîr*, 3/337; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/238; İbn Abdişşekûr, *Müselle mü's-sübût*, 2/639-640.

¹¹³ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/257; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Tahrîr*, 3/336-337; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/237-238.

¹¹⁴ Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/210.

¹¹⁵ (لولا أن أشق على أمتي؛ لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة) Buhârî, "Cum'a", 7; "Savm", 27; Müslim, "Tahâret", 15; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 24.

¹¹⁶ (ان عفوت عنكم عن صدقة الخيل و الرقيق) Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, Sünenü İbn Mâce, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye - Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1431), "Zekât", 4, 15; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4, 10; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1993), 4/163-164.

Her yıl tekrar hac yapıp yapmayacaklarını soran sahâbîye Hz. Peygamber, “Şayet evet dersem her yıl hac yapmanız farz olurdu.”¹¹⁷ şeklinde cevap vermiştir.

Hz. Peygamber, Kâbe'nin astarına yapışsalar dahi katledilmeleri talimatı verdiği kimseler arasında saydığı İbn Ebî Serh'i (öl. 36/656) Hz. Osman'ın şefaatiyle affetmiştir.¹¹⁸

Şayet öldürme emri vahye istinat etmiş olsaydı, Hz. Peygamber Hz. Osman'ın şefaatiyle İbn Ebî Serh'i affetmezdi.¹¹⁹

İslâm'ın amansız düşmanı olan Nadr b. Hâris (öl. 2/624), Hz. Peygamber'in verdiği talimatla Hz. Ali tarafından Safra denen yerde öldürülmüştür. Daha sonra Hz. Peygamber, Nadr b. Hâris'in kızı Kuteyle'nin kendisinin engin merhamet ve affına vurgu yapan şiirini duymuş, bunun üzerine “Bu beyitler Nadr'in öldürülmesinden önce bana ulaşmış olsaydı onu affederdim”¹²⁰ buyurmuştur. Hz. Peygamber öldürme emrini tefvîz yetkisine dayanarak vermiştir. Tefvîz yetkisi bulunmasaydı şiirin varlığı ve yokluğu bir anlam ifade etmezdi.¹²¹

Hz. Peygamber, Recm infazı esnasında Mâiz'in kaçmasının bildirilmesi üzerine, “keşke onu bıraksaydınız da durumuna bakaydım”¹²² demiştir. Şayet recmle hükmetme yetkisi Hz. Peygamber'e ait olmasaydı, Peygamber bunu telaffuz etmezdi.¹²³

Bu delillerden başka Hz. Peygamber'in, amcası Abbas'a şefaathetki yetkisi vermesi (اشفع عمى ولا هجرة بعد),¹²⁴ önceden yasakladığı kabir ziyaretini daha sonra serbest bırakması,¹²⁵ depolanmasını yasakladığı kurban etlerinin depolanmasına daha sonra izin vermesi,¹²⁶ yaşadığı sürece Nâfi', Eflah ve Bereket isimlerini yasaklayacağını ifade etmesi¹²⁷ gibi rivayetler de tefvîz taraftarlarının ileri sürdükleri deliller arasındadır.

¹¹⁷ (أَحْسَبْنَا هَذَا لِعَامِنَا أَمْ لِلْأَيْدِ فَقَالَ لِلْأَيْدِ، وَلَوْ قُلْتَ نَعَمْ لَوَجِبَ) Buhârî, “İtisâm”, 2; Müslim, “Hac”, 412; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'n-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im eş-Şelebî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), “Menâsik”, 1.

¹¹⁸ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 125; “Hudûd”, 1.

¹¹⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/142-143; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/255.

¹²⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm (es-Sîretü'n-nebeviyye)*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 2/386-387; Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988), 3/373.

¹²¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/144; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/255-256; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/338; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/239.

¹²² (فلما ذكر شأنه للنبي صلى الله عليه وسلم فقال: ألا تركتموه حتى أنظر في شأنه) Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, thk. Nâsir b. Abdülazîz Ebu Habîb eş-Şüserî (Riyad: Dâru Künûzi İşbîliyâ, 2015), 15/495-496 (No. 30699); Nesâî, “Recm”, 20 (No. 7167).

¹²³ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/147; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/256.

¹²⁴ Buhârî, “Cihâd ve's-Siyer”, 1, 27, 190; “Fadâilü's-Sahâbe”, 74; Müslim, “İmâre”, 86; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 2; Tirmizî, “Siyer”, 33. Bu hadis kaynaklarında “fetihten sonra hicret olmadığı” şeklinde geçmekte Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ı Mücâşi'a şefaathetki kıldığı ifadesi geçmemektedir. Râzî, *el-Mahsûl*, 6/143'de أنه عليه الصلاة والسلام نادى مناديه لا هجرة بالعباس بن عبد المطلب شفيحاً ليحمله مهاجراً بعد الفتح فقال عليه الصلاة والسلام أشفع عمى ولا بعد الفتح حتى استفاض ذلك بيننا المسلمون كذلك إذ أقبل بمناشع ابن مسعود بالعباس بن عبد المطلب شفيحاً ليحمله مهاجراً بعد الفتح فقال عليه الصلاة والسلام أشفع عمى ولا بعد الفتح حتى استفاض ذلك بيننا المسلمون كذلك إذ أقبل بمناشع ابن مسعود هجرةً بعد الفتح şeklinde yer alan metin yakın ifadelerle İbn Kuteybe'nin *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*'inde geçmektedir. bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs*, thk. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar (Beirut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999), 284.

¹²⁵ Müslim, “Cenâiz”, 106; Nesâî, “Cenâiz”, 100.

¹²⁶ İbn Mâce, “Edâhî”, 16; Tirmizî, “Edâhî”, 94.

¹²⁷ (إِنْ عِشْتُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لِأَنْهِنِّي أُمَّتِي أَنْ يُسْمُوا نَافِعًا وَأَقْلَحُ وَبَرَكَهٌ) Müslim, “Âdâb”, 11; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 69. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9/515.

Bâkılânî gerek kendisi gerek ümmetin tamamı, gerek birkısmı için maslahat içersin veya maslahat içermesin daha önce geçen gerekçelere istinaden Hz. Peygamber bakımından tefvizin caiz olduğu kanaatindedir. Bununla birlikte birlikte diğer müellifler tarafından yer verilen hadislerden hiçbirine yer vermemiş olması dikkat çekicidir.¹²⁸

Râzî¹²⁹ ve İbn Berhân¹³⁰ gibi usulcüler tefvîzin vukûuna dair ileri sürülen bu rivayetlerin zayıf olduğu kanaatindedir.

Özetlemek gerekirse tefvîz taraftarına göre bahse konu meselelerde hüküm yetkisi Hz. Peygamber'e ait olmasaydı Hz. Peygamber bu kabil ifadeler kullanmaz, bu konuda kendisine vahiy geldiğini veya icthad sonucu ulaştığını bildirirdi.¹³¹

Tefvîzin savunucuları arasında yer alan İbn Berhân, tefvîzin ispatı bağlamında ileri sürülen sem'î delillerin kuvvetli olmadığı kanaatini belirttikten sonra konuya ilişkin sadece üç naklî delil vermekle iktifâ eder.¹³² Bunlar izhir,¹³³ İbn Abbâs'ın talebi üzerine "amcama şefaât hakkı veriyorum" demesi¹³⁴ ve kendine mersiye yazan kadının kardeşini katline¹³⁵ dair örneklerdir. İbn Berhân daha sonra konuya ilişkin şu görüşlere yer verir:

Bu rivayetler, Allah'ın peygamberine dilediği şekilde hükmetme yetkisi (tefvîz) verdiği, onun da vahiy beklemeksizin hükmetmiş olduğuna delalet edebilir ama bu hususta kesin bir delil yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak, o anda Hz. Peygamber'e vahyetmiş olabilir. Vahyin gelmesi bir zamanla sınırlı değildir.

Vahiy yollarından biri de ilhamdır. Hz. Peygamber'e sorulması anında Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e cevabı ilham etmiş, o da bu cevabı vermiş olabilir.

Allah Teâlâ daha önceden Hz. Peygamber'e yöneltilecek soruların cevabını bildirmiş olabilir. Nitekim Allah, peygamberine Mekke'nin fethi, Kısra ve Kayser'in ülkelerinin fethedileceği gibi birçok meseleyi önceden bildirmiştir. Hâsılı bahse konu hadisler farklı anlamalara muhtemeldir. Esas olan ihtimal şâibelerini ortadan kaldıracak kesin delillere yapışmaktır ama burada bunun imkânı yoktur.¹³⁶

Tefvîzin vukûuna dair rivayetleri değerlendiren İbnü'l-Hümâm, tefvîzin vukûunun gerçek olduğuna vurgu yaparak, bu konuda izhir rivayetine atıfta bulunur. Tefvîzin bazı özel meselelerle sınırlı olduğuna dikkat çeken müellif, bu durumun Hz. Peygamber'in icthadla yükümlü olmasına aykırılık teşkil etmeyeceğinin de altını çizmektedir. Müellife göre tefvîzin kabulü, süratli bir şekilde vahiy gelmesi veya nesh gibi zorlama cevaplara başvurmaktan daha kolay ve gerçekleşmesi gerçeğe (nefsü'l-emr) daha yakın bir yoldur.¹³⁷

¹²⁸ Bâkılânî, *et-Takrîb*, 25; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, 6/49.

¹²⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/152-153.

¹³⁰ İbn Berhân, *el-Vusûl*, 2/213.

¹³¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/147; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/256.

¹³² İbn Berhân, *el-Vusûl*, 2/213-215.

¹³³ İbn Berhân, *el-Vusûl*, 2/214.

¹³⁴ İbn Berhân, *el-Vusûl*, 2/214.

¹³⁵ İbn Berhân, *el-Vusûl*, 2/215.

¹³⁶ İbn Berhân, *el-Vusûl*, 2/214-215.

¹³⁷ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 546; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/339; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/239-240.

İleri sürülen rivayetlerin tefvîze delil teşkil edemeyeceğini iddia eden İbn Abdîşşekûr aksine bu rivayetlerin vahye veya muayyen bir tahyîre temel oluşturabileceğini ifade ederek İbnü'l-Hümâm'ı şu şekilde eleştirilmiştir:

“İbnü'l-Hümâm, önceden mevcut olan bir hükümde tahyîri kabul etmiştir. Örneklendirmek gerekirse hac vecibesi önceden mevcut bir hükümdür. Hz. Peygamber, kendisine her yıl mı hac yapacaklarının sorulması üzerine, ‘şayet evet dersem her yıl farz olur’ şeklinde bir tahyîrde bulunmuştur. Oysaki asıl tefvîz önceden muayyen bir hüküm bulunmayan meselede ilkten vaz’ edilen hüküm bakımından söz konusudur.”

Son tahlilde İbn Abdîşşekûr meselenin derin düşünmeyi gerektiren dakik (ince) bir konu olduğunu belirtir. Kısaca İbn Abdîşşekûr’e göre tefvîz mevcut hükümler hakkında bir tahyîr olmayıp ilkten hüküm koyma yetkisidir.¹³⁸

Bu bahsi noktalarla tefvîzi kabul etmeyen veya tefvîzden hiç bahsetmeyen kimi usulcülerin tefvîzin vukûu bağlamında zikredilen rivayetleri ictihadın cevazının dayanakları arasında göstermiş olduklarını belirtmeliyiz.¹³⁹

3. Tevakkuf

Kaynaklarda tefvîzin yaygın olarak Şâfiî usulcüler tarafından kabul edildiği kaydedilmekte, bu hususta kimi müellifler tarafından İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) er-Risâle'sine atıfta bulunulmaktadır. Bu cümleden olarak *el-Mu'temed*'de Basrî, İmam Şâfiî'nin (إن الله تعالى لما علم أن الصواب يتفق من نبيه جعل ذلك إليه: Allah, Peygamberinin doğruyla ittifak içerisinde olduğunu bildiğinden ona teşrî' yetkisi vermiştir)¹⁴⁰ ifadesine atıfta bulunmaktadır. Ama atıf yapılan bu cümle veya buna yakın ifadeler *er-Risâle*'de yer almamaktadır. Nitekim *et-Temhîd*'in muhakkiki *er-Risâle*'de bu kabil ibareleri bulamadığını ifade etmektedir.¹⁴¹ Kimi muhakkikler bu hususta *er-Risâle*'de geçen Şâfiî'ye ait “و لم يجعل الله لأحد بعد رسول الله أن يقول إلا من جهة علم مضى قبله، و جهة العلم بعد الكتاب والسنة والإجماع والآثار، وما وصفت من القياس عليها” ibareyi¹⁴² delil olarak göstermişlerdir.¹⁴³ Bu ibarede Allah'ın Peygamberi dışında hiç kimseye ilme yani Kitap, Sünnet, icma ve kıyasa dayanmaksızın hükmetme yetkisi vermediği ifade edilmektedir. Kanaatimize göre de bu tespit isabetlidir. Çünkü bu ibarede Hz. Peygamber'in herhangi bir delile dayanmaksızın doğrudan hüküm verebilme yetksine sahip olduğu açıkça ifade edilmektedir. Şu kadar var ki diğer maddelerde olduğu gibi burada da İmâm Şâfiî'nin bir örnek verme ihtiyacı duymadığı anlaşılmaktadır.

¹³⁸ İbn Abdîşşekûr, *Müsellemlü's-sübût*, 2/641.

¹³⁹ bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 2/529-530; Karâfî, *Tenkîhu'l-fusûl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004), 342-343; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *Ravzatu'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir*, nşr. Şa'bân Muhammed İsmâil (Mekke: el-Mektebeü'l-Mekkiyye, 1998), 2/344; Tûfî, *Şerhu Muhtasarı'r-Ravza*, 3/596-597.

¹⁴⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/890; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/374; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîd*, 6/49.

¹⁴¹ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 4/374.

¹⁴² bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 508.

¹⁴³ bk. Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, 5/92; Takıyyüddîn es-Sübki - Tâcüddîn es-Sübki, *el-İbhâc*, 6/2685.

İmâm Şâfiî'nin tevakkufu (duraksaması) tefvîzin aklen ve fiilen cevazının tamamını kapsayan bir tevakkuf olmayıp kimi usulcüler onun aklen cevazında kimileri de vukûunda tevakkuf ettiğini belirtmişlerdir.

Basrî,¹⁴⁴ Âmidî,¹⁴⁵ Râzî,¹⁴⁶ Sübkî¹⁴⁷ ve Zerkeşî¹⁴⁸ gibi müellifler İmâm Şâfiî'nin tefvîz konusunda cevazla men arasında mütereddîd/tevakkuf olduğunu ifade ederler.¹⁴⁹

İbn Berhân,¹⁵⁰ Râzî,¹⁵¹ Âmidî,¹⁵² İcî¹⁵³ ve Tâceddîn es-Sübkî,¹⁵⁴ İbnü'l-Hümâm¹⁵⁵ ve İbnü'n-Neccâr (öl. 972/1564)¹⁵⁶ gibi müellifler ise İmâm Şâfiî'nin tefvîzin aklen cevazında tereddüt ettiğini ifade etmektedirler.

el-İbhâc'da ise İmâm Şâfiî'nin tefvîzin vukûunda tevakkuf ettiğinin altı çizilir.¹⁵⁷

İmâm Şâfiî'den tefvîzin vukûuna dair nakiller bulunduğunu kaydeden İbnü'l-Hümâm, tefvîzin aklen cevazında tereddüt edip de vukûunu kabul etmesinin İmâm Şâfiî bakımından bir tezat oluşturduğunu vurgulamaktadır.¹⁵⁸

Râzî ise son tahlilde tefvîzin vukûunu kabule edenlerin delillerinin zayıf olduğu kanaatini dile getirerek bu konuda doğru olan görüşün Şâfiî'nin tevakkuf etmesi olduğunu iddia eder.¹⁵⁹

4. İmâmiyye Şîası'nın Görüşü

Şîî kaynaklarda tefvîz meselesine daha geniş yer verildiği görülmektedir. Bunda Şîa'daki mâsum imam anlayışı ve inanç esaslarındaki farklılıkların rol oynadığı açıktır. Şîa'ya göre peygamberler yanında imamlar da doğumlarından itibaren büyük küçük günahların tamamından; hata, yanılma ve unutmaya gibi kusurlardan korunmuş mâsum kimselerdir. Onlara göre imâmet nübüvvetin devamı mahiyetindedir.¹⁶⁰

¹⁴⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/890. Ayrıca bk. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/49.

¹⁴⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253.

¹⁴⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/137.

¹⁴⁷ Sübkî, *Ref'u'l-hâcib*, 4/567.

¹⁴⁸ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/49.

¹⁴⁹ bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 6/137 vd.; Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253; Mecdüddîn İbn Teymiyye, *el-Müsevvede*, 510; Hindî, *Nihâyetu'l-vusûl*, 8/4016; Sübkî, *Ref'u'l-hâcib*, 4/567; Rahûnî, *Tuhfetü'l-mes'ûl*, 4/276; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/48-49; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236; Esen, *İctihad Teorisi*, 311-312.

¹⁵⁰ Karâfi, *Nefâisü'l-usûl*, 9/4067.

¹⁵¹ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/137.

¹⁵² Âmidî, *el-İhkâm*, 4/253; krş. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, 6/49.

¹⁵³ İcî, *Şerhu Muhtasari'l-müntehâ*, 385.

¹⁵⁴ Sübkî, *Ref'u'l-hâcib*, 4/567.

¹⁵⁵ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 544-545; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236.

¹⁵⁶ İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, 4/519.

¹⁵⁷ Takıyyüddin es-Sübkî – Tâceddin es-Sübkî, *el-İbhâc*, 6/2685-2686.

¹⁵⁸ İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 544-545; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr*, 3/336; Emîr Pâdişâh, *Teysîr*, 4/236.

¹⁵⁹ Râzî, *el-Mahsûl*, 6/153.

¹⁶⁰ Takıyyüddîn b. Ahmed Abdülhalîm İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ* (b.y.: y.y., ts.), 4/320; Mustafa Öz, *Anahatlarıyla İsmâ Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 174-181; Mehmet Bulut, "İsmet" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/136; Hamid Algar, "Çârdeh Masûm-i Pâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/227-228; Cemil Hakyemez, "İmamiyye Şîasında İsmet İnancı", *Marife*

Buna rağmen İmâmiyye Şîası usulcileri arasında da tefvîz konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu cümleden olarak tefvîze bütünüyle karşı çıkan usulcüler olduğu gibi hem Hz. Peygamber hem de mâsum imamlar bakımından cevaz veren veya sadece Hz. Peygamber hakkında cevaz veren usulcüler de bulunmaktadır.¹⁶¹

Hz. Peygamber hakkında tefvîzi kabul edenlerin temel aldıkları bazı deliller şöyledir:

et-Tevbe 9/29. ayetinde Allah'ın ve Hz. Peygamber'in haram kıldığını haram kabul etmeyenlerle savaşılmaması emredilmektedir. Burada "Peygamber'in haram kılması" ibaresi ona teşrî yetkisi/tefvîz verildiğinin açık kanıtıdır.

en-Nisâ 4/81. ayetinde Hz. Peygamber neyi emrettiyse onun alınması neyi yasakladıysa ondan da kaçınılması emredilmektedir ki bu açık bir teşrî yetkisidir

Yine Hz. Peygamber'in hamr dışındaki müskirâtı haram kılması, diyetlerin miktarını belirlemesi de tefvîzin dayanakları arasındadır.

Tefvîzi kabul etmeyen İmâmiyye usulcileri ise yegâne hüküm koyma sahibinin Allah olduğunu ifade eden el-Mâide 5/48-50; el-En'âm 6/50, 67; el-A'râf 7/203; Yûsuf 12/40 ve Fussilet 41/6. ayetleri ile Hz. Peygamber'in sorulan bir mesele konusunda vahyi beklediğine dair el-Bakara 2/144; el-Ahzâb 33/28-29. ayetlerini ile Kur'ân'ın her şeyi beyan eden bir kitap olduğunu bildiren en-Nahl 16/89. ayetini delil getirirler.

İmamlar hakkında tefvîze cevaz veren alimler ise şu rivayeti esas alırlar:

Mûsa b. Eşyem, Ca'fer es-Sâdık'a (öl. 148/765) bir mecliste üç talakı veren kişinin durumu sorulmuş o da üç bâin talakın vaki olduğunu söylemiş, sonra başka bir kişi aynı mecliste üç talakın hükmünü sormuş o da talak vaki olmadığı cevabını vermiştir. Mûsa b. Eşyem'in bu iki zıt hüküm karşısında hayrete düşmesi üzerine Ca'fer es-Sâdık, kendilerinin yani imamların da Hz. Peygamber gibi teşrî yetkisine (tefvîz) sahip olduklarını ifade etmiştir.¹⁶²

Şerîf el-Murtazâ ile İbnü'l-Mutahhar el-Hillî ve Meclisî (öl. 1110/1698) Peygamber de dahil hiç kimse hakkında tefvîze cevaz vermezler. Bu alimler şer'î hükümlerin kaynağının sadece sem'î-şer'î deliller olabileceğine vurgu yaparlar.¹⁶³

Hz. Peygamber'in tefvîzi meselesini makale konusu yapan Muhammed Mukbil de meseleyi tartışmış, son tahlilde kendisinin de Hz. Peygamber'in tefvîze (teşrî' yetkisi) sahip olduğu kanaatini dile getirmiştir.¹⁶⁴

7/1 (2007) 167-192; Mustafa Yalçınkaya, "Şia'da İmamların Masumiyeti Telakkisi ve Arka Planı", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 5/4 (2021), 1560-1579; İbrahim Coşkun, "Şia'da İmamların Otoritesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2005), 27-57.

¹⁶¹ Geniş bilgi için bk. Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-envâr* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1983), 25/348-350; Kemâl Haydarî, *er-Râsîhûne fi'l-ilm* (Kum: Dâru Ferâkîd, 2008), 462-468.

¹⁶² وَ إِنَّ اللَّهَ فَوَّضَ إِلَى مُحَمَّدٍ (صلى الله عليه وآله وسلم) أَمْرَ دِينِهِ فَقَالَ وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا فَمَا كَانَ مَفْوضاً إِلَى مُحَمَّدٍ (صلى الله عليه وآله وسلم) فَقَدْ فَوَّضَ إِلَيْنَا. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hüseyn el-Hurr el-Âmilî, *Vesâilü's-Şîa* (Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1414), 22/70; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 25/332-333. İmâmiyye Şîası'nda tefvîzin çeşitleri hakkında bk. Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 25/348-350; Haydarî, *er-Râsîhûne fi'l-ilm*, 452 vd.

¹⁶³ Şerîf el-Murtazâ, *ez-Zerîa*, 454; Hillî, *Nihâyetü'l-vusûl*, 5/227 vd.; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 25/348.

¹⁶⁴ Sheikh Muhammad Muqbil, "The legislative mandate of the Prophet Muhammad (صلى الله عليه وسلم)", *Mecelletü'l-akide* 29 (2024), 89-122.

Tefvîz meselesini müstakil bir eser çerçevesinde ele alan Âmilî, son tahlilde tefvîzin Hz. Peygamber ve masum imamlar bakımından sahih, masum olmayan imamlar bakımından ise bâtil olduğu kanaatine ulaşmıştır.¹⁶⁵

Şîâ'nın aşırı grupları içerisinde *tekvînî tefvîz* denen bir anlayış da bulunmaktadır. Bu anlayışa göre kâinatın yaratılması ve yönetilmesi, âhirette insanlara ceza veya mükâfat verme konularına dair hususlar Allah tarafından Hz. Peygamber'e, Hz. Ali'ye ve onun neslinden gelen imamlara havale edilmiştir. Bu gruba *müfevvida* (*tefvîziyye*) adı verilir. Bu görüşler mutedil Şîâ mensuplarınca kesin olarak reddedilmiştir. İmam Cafer es-Sâdık'tan nakledilen bir rivayette Gâliyye'nin kâfir, müfevvidanın müşrik olduğu belirtilmiş, İmam Ali er-Rızâ (öl. 208/818) da bu düşüncede olanların şirke düştüğünü söylemiştir. Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh (öl. 381/991) ise müfevvidanın inanç yönünden Yahudî, Hristiyan, Mecûsî, Kaderiyye, Hâriciyye ve bid'atçılardan daha büyük bir dalâlet içinde olduğunu ve İslâm'la alâkalarının bulunmadığını vurgulamıştır.¹⁶⁶

5. Değerlendirme

Tefvîz meselesi, usulcülerini oldukça meşgul etmiş girift bir konudur. Sem'ânî, meselenin mütekellim usulcüler tarafından ortaya çıkarılan, fukahâ metoduna mensup usulcüler arasında bilinmeyen ve fazla bir fayda da ifade etmeyen bir konu olduğunu ifade eder.¹⁶⁷ Benzer ifadeleri başka müellifler de dillendirmiştir. Bu cümleden olarak Zuhaylî, meselenin nazarî ve hayalî olduğunu iddia etmiş,¹⁶⁸ Duvayhî de bunun pratik bir faydası bulunmayan farazî bir mesele olduğuna dikkat çekmiş, İslâm'ın ekmel din olduğunu bu denli farazî meselelere ihtiyacı olmadığını söylemiştir.¹⁶⁹ Bu kabil iddialara karşın usûl-i fıkıh kaynaklarında bu meseleye hiç de göz ardı edilemeyecek derecede yer verildiği görülmektedir. Ayrıca birçok usul konusunun teorik nitelikli olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Meselenin temelinde aklın ilkten hüküm koyup koyamayacağı, hüsun-kubuh, maslahat ve mefsedetin aklîliği ekseninde cereyan ettiği görülmektedir. Bu konuda da usulcülerin detayda oldukça farklı yaklaşımlar sergiledikleri görü, daha açık bir ifadeyle aklın "hâkim" olup olmayacağı düşüncesi bulunmaktadır. Yukarıda da geçtiği üzere Bâkılânî ve onun gibi düşünen usulcüler maslahat içersin içermesin Hz. Peygamber'in ilkten şer'î bir hüküm vaz' edebileceğini savunurken, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, daha önce hocası Kâdî Abdülcebâr ve onu izleyen usulcüler ise şer'î/taabbüdî hükümlerin mutlaka maslahata dayandığını peygamber dahi olsa bir şahsın delilsiz hüküm vaz' edemeyeceğini iddia etmiştir. Tabi daha birçok aklî ve naklî delil de ileri sürülmüştür. Yine bahse konu tartışmaların arka planında Şâri'in vaz' ettiği hükümlerde maslahata riayetinin

¹⁶⁵ Cafer Murtazâ el-Âmilî, *el-Vilâyetü't-tekvîniyye ve't-teşrîiyye* (Merkezü'l-İslâmî li'd-Dirâsât, 2007), 61 vd., 116, 118-129-130.

¹⁶⁶ Şeyh Sadûk İbn Bâbeveyh, *el-İ'tikâdât*, thk. İsmâ Abdü's-Seyyid (Kum: Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdık, 1413), 97-101; Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, 25/342-344, 348-350; Haydarî, *er-Râsihâne fi'l-ilm*, 452-460; Mustafa Öz, "Müfevvida", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/499-500.

¹⁶⁷ Sem'ânî, *Kavâtiu'l-edille*, 5/96.

¹⁶⁸ Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/350.

¹⁶⁹ Duvayhî, *Ârâü'l-Mu'tezileti'l-usûliyye*, 594.

vacip olup olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Mu'tezile bunu vacip görürken cumhur caiz görmektedir.¹⁷⁰

Tefvîzin ağırlıklı olarak Mu'tezile bilginleri tarafından benimsenmediği Şâfiî usulcülerini tarafından benimsendiği görülmekle birlikte hemen her mezhep mensubu içerisinde tefvîzî benimseyen veya reddeden bilginlerin bulunduğunu, kabul edenlerin başında Mu'tezile alimi Müveys bi İmrân'ın isminin öne çıktığını özellikle de belirtmeliyiz. Bu konuda İmam Şâfiî'ye atfedilen görüşlerde netlik bulunmadığı kaynaklarda *er-Risâle*'de geçtiği belirtilen metnin aynı lafızlarla geçmediği tespit edilmiştir. Öte yandan kimi tefvîz trafatarı usulcülerin konuya ilişkin ileri sürülen rivayetleri meseleye dayanak teşkil edecek kuvvette olduğu da ifade edilmiştir.

Ehl-i sünnet anlayışında Hz. Peygamber dışında hiç kimse ismet sıfatına sahip değildir. Bu itibarla ilmî seviyesi ne denli yüksek olursa olsun hiçbir müctehid veya âlim kusursuz değildir.¹⁷¹ O itibarla kanaatimizce tefvîzin müctehid ve âlimlere teşmili isabetli olamaz. İmâmiyye Şâsi'nin masum imam anlayışı doğal olarak tefvîzin imamlara da teşmilini beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte İmâmiyye Şâsi'nde de imamlar hakkında tefvîze cevaz vermeyen usulcüler bulunduğu gibi Hz. Peygamber'inde bu yetkiye sahip olmadığı kanaatinde olan usulcüler de bulunmaktadır. Her hâlükârda imamların tefvîzi kabul edilemez.¹⁷²

Sonuç

Konuya dair delilleri ve konu etrafında oluşan farklı görüşleri değerlendirme sonucu bizde oluşan kanaat tefvîzin cevazının önünde aklen bir engel bulunmadığı yönündedir. Fiilen gerçekleşmesine gelince özellikle Hz. Peygamber bakımından tefvîzin gerçekleştiği kanaatindeyiz. Meseleye mesned gösterilen ayet ve hadislerin hulâsâsından bu sonuç çıkmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in, "Yaz! Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki bu ağızdan haktan başka bir şey çıkmaz." (Ebû Dâvûd, "İlim", 3; Dârimî, "Mukaddime", 43; Ahmed b. Hanbel, 2/162, 192) meâlindeki hadis de bu konuda dayanak gösterilebilir.

Diğer peygamberler de ismet sıfatını hâiz olduklarından onlara da bu yetkinin verildiği kanaatindeyiz. Peygamberlik vehbî olduğundan Cenâb-ı Hakk peygamberlerine vahiy ve ictihad dışında ilkten teşrî yetkisi de verebilir. Tabî bu yetkiyi mutlak anlamda değil kısmî bir yetkilendirme kabul etmek de gerekmektedir. Peygamberler dışındaki zevât bakımından tefvize cevaz vermek ise isabetli değildir. Çünkü peygamberler dışında hiç kimse masum değildir. Böyle bir kabul ardı arkası gelmeyen istimarlar kapı açar ve dinin özü ve sabitelerini tahrip eder. O itibarla gerek gerek Şâi gerekse kimi usulcüler tarafından ileri sürülen müctehid veya âlim kişiler bakımından tefvîz anlayışı isabetli değildir.

¹⁷⁰ bk. Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 1/409 vd.

¹⁷¹ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, 3/601; İbn Teymiye, *Mecmû fetâvâ*, 20/210-211; Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa b. Muhammed Şâtîbî, *el-Muvâfakât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/83-84; İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr*, 527; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Tahrîr*, 3/300; Emîr Pâdişâh, *Teyisîr*, 4/191; Bulut, "İsmet", 23/136; Şimşek, *İctihad*, 204-206.

¹⁷² (وان ما يدعيه بعضهم بالتفويض لامام معصوم فهو منكر) Zuhaylî, *el-Vecîz*, 2/350.

Kaynakça

- Abdülazîz Buhârî, Aladuddin Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr şerhu usûli'l-Pezdevî*. nşr. Muhammed el-Mu'tasım Billâh. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997.
- Acâcî, Velîd b. İbrâhîm b. Alî. "el-Âmmî ve eseruhû fi usûli'l-fikh". *Mecellütü'l-cem'iyyetü'l-fikhiyye es-Suûdiyye* 43 (2018), 15-88.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akgündüz, Ahmet. "Hâkim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/182-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Algar, Hamid. "Çârdeh Masûm-i Pâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Ali Haydar Efendi (Büyük). *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. İstanbul: Meral Yayınları, ts.
- Âmidî, Ebû'l-Hasan Seyfüddîn Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Abdürrezzâk Afîfî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Âmilî, Cafer Murtaazâ. *el-Vilâyetü't-tekvîniyye ve't-teşrîiyye*. Merkezü'l-İslâmî li'd-Dirâsât, 2007.
- Âmilî, Ebû Ca'fer Muhammed b. El-Hüseyn el-Hurr. *Vesâilü's-Şîa*. 30 Cilt. Kum: Müessestü Âli'l-Beyt, 1414.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yayınları, 2022.
- Apaydın, H. Yunus. "İctihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bahrülulûm el-Leknevî, Ebû'l-Ayyâş Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn b. Kutbiddîn el-Ensârî es-Sihâlevî. *Fevâtilu'r-rahâmût şerhu Müsellemü's-sübût* (Müstasfâ ile birlikte). 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1994.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *et-Takrîb ve'l-İrşâd (eksik kısım)*. thk. Muhammed b. Abdurrezzak b. Ahmed er-Ruveş. Kuveyt: el-Va'yu'l-İslâmî, 2015.
- Bâkılânî. Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Temhîdü'l-evâil ve telhîsü'd-delâil*. thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessestü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1987.
- Basrî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ali. *el-Mu'temed*. thk. Muhammed Hamîdullah. 2 Cilt. Dımaşk: el-Ma'hedü'l-İlmî el-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1964.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr – Dâru'l-Yemâme, 1994.
- Bulut, Mehmet. "İsmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî-Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşmî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1994.
- Coşkun, İbrahim. "Şia'da İmamların Otoritesi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2005), 27-57.
- Çelebi, İlyas. "Hüsün ve Kubuh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/59-63. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Devâlibî, Muhammed Ma'rûf. *el-Medhal ilâ ilmi usûli'l-fikh*. Dımaşk: Matbaatü Câmîati Dımaşk, 1959.
- Duvayhî, Ali b. Sa'd b. Sâlih. *Ârâü'l-Mu'tezileti'l-usûliyye dirâse ve takvîm*. Riyad: Metebetü'r-Rüşd, 1995.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabelli. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

- Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn. *el-'Udde fî usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali Seyr Mübarekî. 5 Cilt. Riyad: y.y., 1993.
- Rahûnî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Mûsâ. *Tuhfetü'l-mes'ûl fî şerhi Muhtasari'l-Münthe's-sûl*. thk. Yûsuf el-Ahdar el-Kayyim. 4 Cilt. Dübey: Dâru'l-Buhûs, 2002.
- Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn. *Teysîru't-Tahrîr*. 4 Cilt. Dâru'l-Fikr, ts.
- Esen, Bilal. *Hanefti Usûlcülerinde İctihad Teorisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, nşr. İbrahim Muhammed Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1994.
- Hakymez, Cemil. "İmamiyye Şiasında İsmet İnancı". *Marife* 7/1 (2007), 167-192.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Fakîh ve'l-mütefakkih*. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Azâzî. 2 Cilt. Demmâm: Dâru İbni'l-Cevziyye, 1996.
- Haydarî, Kemâl. *er-Râsihûne fî'l-ilm*. Kum: Dâru Ferâkid, 2008.
- Hillî, Cemâlüddîn el-Hasen b. Yusuf b. el-Mutahhar. *Nihâyetü'l-vusûl*. thk. İbrahim Bahâdırî. 5 Cilt. b.y.: Müessesetü'l-İmami's-Sâdik. ts.
- İbn Abdişşekûr, Muhibullah b. Abdişşekûr el-Bihârî. *Müsellemü's-sübût fî usûli'l-fikh* (el-Müstasfâ ile birlikte). 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1994.
- İbn Akîl, Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî. *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk. *el-İ'tikâdât*. thk. Isâm Abdü's-Seyyid. Kum: Müessesetü'l-İmâmi's-Sâdik, 1413.
- İbn Berhân, Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Vusûl ile'l-usûl*. thk. Abdülhamîd Ali Ebû Züneyd. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1984.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Nâsır b. Abdülazîz Ebu Habîb eş-Şüserî. 25 Cilt. Riyad: Dâru Künûzi İşbîliyâ, 2015.
- İbn Emîri'l-Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *Sîretü İbn Hişâm (es-Sîretü'n-nebeviyye)*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988.
- İbn Kudâme el-Makdisî. Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, *Ravzatu'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir*. nşr. Şa'bân Muhammed İsmâil. 2 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1998.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*. thk. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye - Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1431.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Berekât Mecdüddîn Abdüsselam (Âlu Teymiyye). *el-Müsevvede fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Kâhire: Matbaatü'l-Medenî, ts.
- İbn Teymiye, Takiyyüddîn b. Ahmed Abdülhalîm. *Mecmûu fetâvâ*. b.y.: y.y., ts.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'an*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eşer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmîyye, 1963.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *et-Tahrîr fî ilmi'l-usûl*. Mısır: Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühû, 1351.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ. *Tabakâtü'l-Mu'tezile*. thk. Suzana D. Wilzer. Beyrut: y.y., 1961.
- İbnü'n-Neccâr el-Fütûhî, Ebû Bekr Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed. *Şerhu'l-kevkebi'l-münîr*. thk. Muhammed ez-Zühaylî - Nezîh Hammâd. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1993.
- Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Îcî. *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*. thk. Fâdî Nasîf-Târik Yahyâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl (eş-Şer'ıyyât)*. thk. Mahmûd Muhammed Kâsım. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, 1963.
- Kal'acî, Muhammed Revvâs - Kunevbî, Hâmid Sâdık. *Mu'cemu lüğati'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1988.
- Karadâvî, Yûsuf. *el-İctihâd fi's-şerâti'l-İslâmiyye*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris. *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvad. 9 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris. *Tenkîhu'l-fusûl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd. *Bedâi'ü-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Kaya, Eyyüp Said. "Taklid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/461-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed. *et-Temhîd*. thk. Muhammed b. Ali b. İbrahim. 4 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, 1985.
- Kiyâ el-Herrâsî, Ebü'l-Hasen Şemsülişlâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed et-Taberî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Köksal, Asım Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kâfi. "Usûl-i Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/201-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. nşr. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Meclisî, Muhammed Bâkır. *Bihâru'l-envâr*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1983.
- Molla Fenârî, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza. *Fusûlü'l-bedâyi' fî usûli's-şerâi'*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Kâhire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhu, 1955.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünenü'n-Nesâî*. thk. Muhammed Rıdvan Aksûsî vd. 9 Cilt. Dımaşk - Hicaz: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2018.
- Ömerî, Nâdiye Şerîf. *İctihâdü'r-Rasûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Öz, Mustafa. "Müfevvida". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Râzî, Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fî usûli'l-fikh*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Râzî, Ebû Abdullâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Safıyyüddîn el-Hindî, Ebû Abdillâh Safıyyüddîn Muhammed b. Abdürrahîm (Abdurrahmân) el-Hindî el-Urmevî. *Nihâyetü'l-vusûl fî dirâyeti'l-usûl*. thk. Sâlih b. Süleyman Yusuf - Sa'd b. Sâlim Suveyh. 8 Cilt. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1996.

- Saymerî, Muhammed. *Mesâilü'l-Hilâf (Kitab Masai'l al-Hilaf fi Usûl al-Fiqh: Les Problemes de Divergences an Methodologie Juridique de Husayn b. 'Alî as-Saymarî isimli yayımlanmamıs Doktora Tezi içerisinde)* nşr. Abdelouahad Jahdanî. Marseille: Universite De Provence-Aix-Marseille, 1991.
- Sheikh Muhammad Muqbil, "The legislative mandate of the Prophet Muhammad (الولاية التشريعية للنبي محمد صلى الله عليه وسلم)", *Mecelletü'l-akîde* 29 (2024), 89-122.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille fi'l-usûl*. thk. Abdullah b. Hâfız b. Ahmed el-Hakemî. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1419/1998.
- Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi - Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî. *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc*, thk. Ahmed Cemâl ez-Zemzemî - Nureddîn Abdülcebbâr Sağîrî. 6 Cilt. Dubey: Devletü'l-İmârâti'l-Arabiyye, 2004.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî. *Ref'u'l-hâcib an Muhtaşarı İbni'l-Hâcib*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Adil Ahmed Abdülmevcûd. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1999.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1938.
- Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa b. Muhammed. *el-Muvâfakât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Şavluk, Hikmet. "İslam Hukuk Düşüncesinde Aklîlik Şer'îlik Ayrımının Somut Örneği: Şer'î Bildirim Öncesi Eylemlerin Hükmü". *Theosophia* 3 (2021), 91-122. 10.5281/zenodo.5806596
- Şavluk, Hikmet. *Fıkıh Kelam İlişkisi Bağlamında İbâha Kavramının Analizi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Şerîf el-Murtazâ, Alemü'l-Hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *ez-Zerîa ilâ usûli's-şerîa*. thk. Lecnetü'l-İlmiyye. Kum: Müessesetü'l-İmâmi's-Sâdık, 1429.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *İrşâdü'l-fuhûl*. thk. Ebû Hafız Sâmî b. el-Arabî el-Eserî. Riyad: Dâru'l-Fadîle, 2000.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali. *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Şimşek, Murat. *Hizmet Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u'l-kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 6 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Tûfî, Ebü'r-Rebî Necmüddîn Süleyman b. Abdilkavî. *Şerhu Muhtaşarı'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Riyad: Vezâretü's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1998.
- Urmevî, Ebû Abdillâh Tâcüddîn Muhammed b. Hüseyin. *el-Hâsil mine'l-Mahsûl*. thk. Abdüsselâm Mahmûd Ebû Nâcî. Bingazi: Menşûrâtu Kâr Yûnis, 1994.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Esemî el-Medenî. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- Yalçınkaya, Mustafa. "Şia'da İmamların Masumiyeti Telakkisi ve Arka Planı", *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 5/4 (2021), 1560-1579. <https://doi.org/10.47525/ulasbid.1009809>
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Yayınları, 1971.
- Yığın, Adem. "Klasik Fıkıh Usûlünde Taklîdin Bilgi ve Amel Değeri". *İHAD* 25 (2015), 99-133.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti Kuveyt, 2004.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhît fi usûli'l-fikh*. 6 Cilt. Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1992.
- Zuhaylî, Muhammed Mustafa. *el-Vecîz fi usûli'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk - Beyrut: Dâru'l-Hayr, 2006.
- Zulmî, Yahya b. Süleyman. *et-Tasvîb ve't-tahtie ve eseruhâ fi me*

